

Віл'єм Шекспір — республіканець?

Написав ВОЛОДИМИР БЕЗУШКО.

ЛІТЕРАТУРА:

The Works of William Shakespeare, ed. by William George Clark and William Aldis Wright. The Globe Edition, London, 1928; Shakespeares Werke, herausgegeben von Prof. Delius; Shakespeare's Plays and Poems, by Rev. W. Harness; A Plea for the Liberty of Interpreting, by Lascelles Abercrombie (Annual Shakespeare Lecture of the British Academy 1930); John Bailey, Shakespeare, London, 1929; Prof. A. Brandl, Shakespeare; Roman Dyboski, William Shakespeare, Kraków, 1927; Chamber's English History; Bishop Creighton, The Age of Elizabeth; Prof. Edward Dowden, Introduction to Shakespeare; Prof. Dr. A. Eichler, Shakespeares Begriff des Gentleman (Germ.-Roman Monatschrift, IX Jahrgang, Heft 11, Nov/Dez. 1921); John Richard Green, A Short History of the English People, 2 vol., London, 1929; Frederic Harrison, Oliver Cromwell; W. C. Hazlitt, Shakespeare's Library, в двох частях, Лондон, 1875; Wolfgang Keller, Shakespeare und sein König (Jahrbuch der deutschen Shakespeare Gesellschaft, 54 Jahrgang, 1918; Gustav Mai-Rodegg, Hamlet Entdeckungen eines Schauspielers; Moulton, Shakespeare as a Dramatic Artist; Raleigh, Shakespeare; Cyril Ransome, Short Studies of Shakespeare's Plots; George Sainsbury, A History of Elizabethan Literature; Prof. Levin L. Schücking, Die Charakterprobleme bei Shakespeare, Leipzig, 1919; Janet Spens, Elizabethan Drama; Alfred Steinitzer, Shakespeares Königsdramen; J. Dover Wilson, The Elizabethan Shakespeare, London, 1929; Prof. Wolff, Shakespeare.

Оця праця була в своїй основі готова ще в році 1925 і признана докторською п. з. „Королі в творах Шекспіра“ в грацькій університеті. Такою признано її й при нострифікації в краківській університеті в р. 1928. Автор переклав цю працю на українську мову і доповнив літом 1930 р.

Автор радо складає на оцьому місці щирю подяку своему знаменитому вчителеві Др. Альбертові Айхлерові, проф. англійської філології в грацькій університеті за випозичення потрібної літератури і за подиву гідну готовість уділити всяких інформацій в його студіях.

Філологічна секція Н. Т. Ш. дякує професорові краківського університету др. Романові Дибоскому за оцінку цієї праці.

Шекспір, людина бурливих почувань, звичайно як творець замкнув лише частинку своїх почувань і думок у своїх творах, тому що всякий твір накладає на творця конечність обмежитися. А всетаки він залишив нам таку різnorodню низку постатей, якої не дав ніхто ані перед ним, ані по нім. Про Гамлета,¹⁾ короля Ліра, Фолстефа пишеться так, начеб то були історичні постаті. Шекспір провадить нас безоднями одчаю, як і через найдивовижніші нісенітниці. Він виявив життя таке, яке воно є в своїх представниках. Він знав, що вільна людина не думає про ніщо так мало, як про смерть і свою мудрість проявляє в роздумуванні над життям, а не над смертю. І тому життя цікавило його. Клич, що він його кинув людині: *Be ready*—Будь готов, це клич високоморальний. Його земляк, оживлений такою ідеєю, міг іти в найдавші краї, зазнавати найнебезпечніших пригод, міг іти до підбою світа; міг вже в тих часах приступати до організації великанської, заморської держави, що нині дивує цілий світ своєю ініціативою, своїм матеріальним багатством, своїми можливостями. Найвільніший з поетів найбільш свободолюбного народу залишив у заповіті своєму народові, як і цілому людству: *Be free* — Будь вільний. Як людина, що так полюбила волю, зобразив він також із такою самою свободою постаті, яким далі приглянемося. А робив це він у добі „святого права королів“, у слабих лише початках парламентаризму. Це приклад, якого історія літератури в такій величі не знає.

1. СУЧАСНІ КОРОЛІ.

Шекспірова творчість припадає на панування королеви Єлисавети і Якова І. Держава з п'ятьма мільйонами населення стала за Єлисавети європейською потугою. Єлисавета, з якої іменем зв'язано погром Великої Армади, а з ним упадок першенства Еспанії в світовій політиці, довела англійський нарід до національної й політичної єдності. При небезпеці, що гро-

¹⁾ Автор залишає таку вимову, бо вона має у нас за собою традицію, подібно як кліуб, замість кляб, парламент, зам. палімент, фолькльор зам. фовкльор. Слова, які ані такої традиції, ані такого поширення не мають, повинні ми писати згідно з найновішими вимогами англійської вимови.

зила з боку Еспанії, всі відчували конечність оборони. Королева сама дала приклад особистої хоробрости, перебуваючи при армії в полі. Коли звернено їй увагу на можливість атентату з боку католиків, дала таку горду відповідь: „Хай тирани бояться; я завсіди так поводитася, що, Бог свідком, числила передусім на вірність і любов підданих, бачучи в них найбільшу силу й охорону; тому, як видите, я між вами, рішена в найтяжчих боях жити, або вмерти з вами. А вже ж що в мені лише слабе тіло жінки, але за те серце в мене королеви і то королеви Англії“ (Крейтен, ст. 179). — Завдяки знаменитій системі розвідної служби — її секретар Волсінгем мав на кожному європейському дворі довіреного Англії — вона була обізнана з кожною важнішою подією заграниці. В безпощадних засудах на смерть князя Норфека, королеви Марії і графа Есекса добачують нащадки ту саму безоглядність, з якою вона виконувала владу. В переважнім питанні доби, а саме питанні становиска церкви в державі, була цієї думки, що добро церкви треба підпорядкувати добру державі. — Її двір²⁾ став осередком національного життя. Англійський нарід вбачав у ній захитника своїх прав супроти папи і його союзників, як також перед самоволею можновладців у краю. Щоби удержати особисті зносини з усіма дільницями держави, згромадила вона на своїм дворі квіт молоді англійської аристократії, з-поміж якої одні могли вчитися у неї політичного мистецтва, інші набиратися знання у вченого Ескема, а ще інші йти в сліди знаменитих мандрівників: Волтера Ролі та Дрейка. У взаєминах із сусідами придержувалася національного егоїзму.

В краю, в якому панувала згідно з волею його заступників: „бажаючи послуку з любови, а не з примусу“, вміла плекати духа радости, краси, блеску й величності. Вже з самої суворости, з якою пізніше виступили проти театру, можемо представити собі поширення між народом найрізномродніших п'єс за її панування. Згадати б тут: Christmas, New Year's Day, Twelfth Night, Plough Monday, Candlemas, Shrove Tuesday, Easter, May Day (Крейтен, ст. 198). До того долучуються ще вистави „невеликої кількості знаних і сотки забутих³⁾ драматургів“ (Дж. Сейнтсбері, ст. 451).

¹⁾ „Erich Marcks навіть називає двір Єлисавети найбільшим і найгордішим між усіма дворами ренесансу“ (Май-Родег, ст. 31).

²⁾ Це, що ми не знаємо імен авторів багатьох драм, пояснює Шюкінг (ст. 8) меншою амбіцією авторів, ніж у наших часах.

Її час був саме такий, що впливав корисно на повстання і розвиток великої драми. Це була незвичайно оживлена доба. Дух горожан, що колись захоплювався далеким і незвичайним у хрестоносних походах, проявився за її часів у морських мандрівках по очайдушних шляхах і в колонізації. Добробут цілого краю ріс, а через це бажання життєвих радостей ставало щораз більше. Її сучасник знав трагічне і веселе та дивачне, добро і зло. З гордістю дивився він вже з виступом Шекспіра на минуле і його фантазія вимагала живого зображення славних діл минулих.

Зацікавлення долею людини вибилося понад усі справи. Марльов висказав свій безмежний подив для людини. Для нього: „Небо не є і на половину так гарне, як ти, або хто інший, що дихає на землі“ („Heaven is not half so fair as thou or any man that breathes on earth“. „Faust“). Люди знали найбухливіші почуття. У них, як говорить Дейн'ел, любов могла мертвих воскресити: „Now if thou (love) would'st when all have given him over, From death to life might'st him yet recover“ („Love and Death“)¹).

Поезія плила так природно і свіжо, як джерельна струя. Вона досягнула невидані доси вершини в Спенсері, Марльові, щоб у драмі знайти найбільш гармонійний і найбільш людський вираз у Шекспірі. Гамлет (Kyd, Spanish Tragedy), Ришард III (Marlowe, Tamburlaine), Шайлек (Marlowe, Edward II) вже були відомі в основі, однак їх знаємо передусім із Шекспіра, бо він знайшов для них найвідповіднішу форму виразу.

З особистих відносин Шекспіра до Єлисавети знаємо стільки, що він, збільшуючи її радість, мав написати на її бажання: „Веселі Вінзерки“. Він згадує про неї в „Сні літньої ночі“ і в „Генриху IV“. В „Сні літньої ночі“ вказує він на любу вестальку, що царює на Заході (Келер, ст. XVI). Місце з „Генриха IV“, що відноситься до Єлисавети, звучить так: „My tongue is weary; when my legs are too, I will bid you good night: and so kneel down before you; but, indeed, to pray for the queen“ (Друга частина „Генриха IV“, Епілог). В десять літ після її смерті назвав поет Єлисавету²) в „Генриху VIII“ володаркою, що вкриє Англію славою й добуде для неї

¹) „А тепер, якщо б ти захотіла, тоді, коли всі стратили надію, могла б його із смерті вернути життя“. („Любов і Смерть“).

²) Годі зрозуміти, на якій основі Келлер (ст. XVI) називає її жінкою без більшої освіти. Її політичні й культурні успіхи зовсім не вказують на пересічну жінку.

поважання. Аж там знайшов він слова похвали для її реформації церкви: „God shall te truly known“ („Н. VIII“, V, 5 (37)¹⁾.

Наслідника Єлисавети Якова I назвав Дісрейлі: „найздібнішим мужем свого часу; він був мудрцем — цитує Ренсем на ст. 245. з Disraeli, Calamities of Authors, vol. II — і незвичайно метким суперником“. Здібностей годі йому відмовити, в дійсності з нього був більш теоретик, ніж практик. Грін пише так про нього (Том II. ст. 448): „Але його бистрість ума і вченість тільки передали його нам, говорячи словами Генріха IV, як наймудрішого дурня в християнстві“.

Він прийшов до Англії, як надія пуритан, щоб саме найбільше переговорювати з католиками і старатися найбільше в заграничній політиці про союзи з католицькими державами. Він був щедрий у дарунках, не вирахувавши, чи доходи покривають видатки. Тому завсіди був у довгах: був більше задовжений у часі мира, ніж Єлисавета в часі війни.

Під володінням Тудорів нарід вже привик до спільного володіння короля з парламентом. Яків I про таке володіння і не хотів чути. Він так спорив із парламентом і так його понижував, як ніякий англійський володар перед ним. Він уважав себе єдино управненим до володіння титулом уродження, титулом приписуваної духової вищости. Єлисавета намагалася позискати любов народу, Яків уважав себе вищим від такої популярності і тому став найбільш непопулярним володарем. Навіть найбільшого добродійства не хотів парламент прийняти від нього, а саме переведення злуки Шотляндії з Англією, добачуючи в цьому акті різні небезпеки для Англії, що знов доводило Якова до розпуки.

У виборі дорадників був Яків найбільш невдалим володарем і хоч впевняв, що його завданням, як найвищої контролі правосуддя, є стояти на стороні права, забував рівночасно, що ціла його система правління спиралась на самоволі й несправедливості, чого найкращим прикладом було іменування таких людей, як Кар (з професії: паж) графом Рочестер і піднесення молодого авантюриста Джорджа Віліє до гідности князя Бакінгем та наділення його надзвичайними державними повноваженнями.

Яків I хотів спиратися тільки на королівським першенстві, на „святім праві королів“ („The Devine Rights of Kings“), не

¹⁾ Цитую згідно з прийнятим звичаєм шекспірологів по виданню: The Globe Edition. Подаю звичайно назву драми, числа: дії й сцени і вірш порядковий (в дужках).

маючи за собою ніякого більшого чину для добра краю. Боротьба з парламентом і журба, щоб задержати повноту влади, виповнюють ціле його панування.

Для Шекспіра Яків I був ласкавим добродієм, беручи зараз по вступленню на престіл цілу його театральну дружину під свою опіку. Обняття володіння Яковом залишило слід у найбільш гармонійному творі Шекспіра, в „Мекбеті“. Єлисавета любила більш комедії й поет написав за її панування найкращі комедії. Яків I мабуть любив більше трагічне, тому не здивує нас, що ця обставина, як також саме життя спричинили розвиток тих почувань і настроїв, які вже проявилися у Шекспіра за Єлисавети.

ЗАВДАННЯ ПРАЦІ.

Шекспір створив велику кількість королівських постатей. Вони на перший погляд, за виїмком Маргарети в „Генриху VI“, з її мужністю, відвагою і політичною проворністю, та Коріоляна (Келлер: „авсежтаки не королем“), мали б не мати ніякого відношення до пануючих володарів. В „Королі Джоні“ торкнувся Шекспір важного питання часу, а саме верховної влади церкви, в „Генриху IV“ дав нам образ великого політика, а політика була істотою Єлисавети. В „Тройлю і Кресиді“ дав образ гризні партій. Ближче обізнання із справою переконає нас, що Шекспір у креованню королівських постатей ще більше зачерпнув з життєвої дійсности.

Приглядатися королівським постатям Шекспіра цікаво не тільки з уваги на ролю, яку вони відіграли в тім часі в соціальному і державному життю, але також з уваги на те, щоб пізнати, як у різnorodній спосіб міг Шекспір представляти одне поняття, до якого ступня особи того самого стану різнилися між собою. Один ентузіаст Шекспіра називає його: the sphere of humanity — тим, що обіймає цілу людськість. Ковлрідж назвав його: the myriad-minded — людиною з незчисленими душами. Драйден виразився: „Шекспір був тим, який з усіх поетів новітніх, а може й старинних, мав найбільш поємну душу“. Шекспір мав чудовий дар вчуватися в душевні стани інших людей і їх представляти. Хоч походив із нижчих верств, став він творцем постатей найвищих суспільних верств. Філдінг, син генерала, став поетом вязнів.

Будемо приглядатися цій незвичайній низці королівських постатей, щоб могли подивляти інтуїцію поета в його дивленню в людські душі, щоб завважати, які характеристичні прикмети

властиві всім його королівським постатям, що саме Шекспір уважав невідкличним атрибутом короля. Правда, що найбільший драматург і поет виявив „знання людської природи“, чого Арнелд, як критик, вимагав від найбільшого поета, але і в нього, у цього найбільш об'єктивного драматурга можна говорити про особисту закрутку постатей. Як далеко можна на це дати відповідь — беручи на увагу те, що нам залишилися тільки крушки з його біографії, — чи він витворив собі ідеал¹⁾ короля, становище Шекспіра до держави і до суспільних справ, тому що передусім звернемо увагу на королів, як володарів, — на ці питання, тут і там їх торкаючись, постараємося пізніше дати відповідь.

КОРОЛІ З „ІСТОРІЙ“.

Щоб переконатися, наскільки Шекспір у своїх постатях наблизився до правди, яку нам намагається дати сучасна прагматична історія, а якої Шекспір не знав, приглянемося, як вона їх представляє. Для поета творили дійсність його джерела. Одне він, як драматург, міг при представляванні постатей керуватися власною інтуїцією, власною волею.

Король Джон (1199—1216), відомий в історії як деспот, пожадливіший змислових розкошів, як трусливий, захланний, притім обдарований високим політичним змислом. Ціле його панування виповняла боротьба зовнішня і внутрішня: з Францією, з римською курією і власним народом. Від його руки впав його братанич Артур. Спир із папою довів до кинення клятви на нього. Тому, що почув загрожену свою позицію так супроти світських, як і духовних васалів, погодився незабаром із папським висланником і прийняв від нього папську корону. Magna Charta, як твір не його, є тільки овочем патріотичного Лентена і програного бою під Бувіне: побідний Джон був би ніколи не дав її собі накинати. Тепер бачимо, що самоволя Джона довела до укріплення права і справедливості, а його жорстокість злила норманських баронів, клир і люд в одну націю. А те, що він стратив Нормандію в користь Франції, мало також для краю щось позитивного: відтепер королі, що потратили посілости

¹⁾ Колін (Collin) — (цит. Янценом в Shakespeare Jahrbuch, 1918, ст. 148/149) впевняє, що це належало до проблем Шекспіра. Він пише: можемо „вирізнати три проблеми в Шекспіра: як далеко оплатиться бути добрим чоловіком, який радше все перенесе, ніж мав би іншому вчинити кривду; друга проблема торкається доброго володаря і справедливого володіння, а третя займається ладом взагалі в світі (Weltordnung)“.

у Франції, почали почуватися англійцями, що доси невсе було. Сам Джон помер загально зненавиджений у краю.

Ришард II (1381 — 1399) володів зразу розумно. Був у добрих взаєминах із Францією, ірландців приневолив до послуху й умів зломати повстання селян у краю. Сам розтратний і мстивий виказав безоглядне змагання до абсолютизму. Він посягав навіть за приверненням нічим необмеженої влади. Передусім увільнився через морд і вигнання від найбільш впливових осіб, як Гльостер, князь Норфек і князь Гереферд; він став найбільш деспотичним володарем. На нарід наложив незвичайні податки. В його судах панувала самоволя. Всі його сучасники згідно потверджують, що він відкинув раду досвідчених. Свою пізнішу долю завдячує частинно своєму окруженню, найгіршим креатурам. Конфіскація дібр, лихе поступовання з магнатами, прихильність вікліфістам, його самоволя в оподаткуванні населення довели до того, що коли він був зайнятий карною експедицією в Ірландії, магнати, світські й духовні стали в обороні вигнаного Генриха і йому поредали владу. Ришарда полонено і мабуть замордовано в однім замку. Штайніцер (ст. 44) підкреслює таку рису його характеру: „Не бракувало йому відваги й також деякої рішучости, якщо йому вдалося побороти вроджену нерішучість“.

Генрих IV (1399 — 1413), внук Едварда III і Джона з Гент, був здібний і обдарований сильною волею, але також самолюбний і невдячний. Він узурпував престіл не лише для себе, але й для свого сина тоді, коли ще жив правний наслідник. Силою й проворністю умів положити кінець численним змовам, інтригам і збройним розправам, а передусім удержав престіл при таких знаменитих бунтівнику, як Персі, що навіть мав більше право до трону, ніж він сам. Щоб позискати собі прихильність церкви, вислав він численних визнавців Вікліфа на костир. Він не побоявся віддати катові навіть архієпископа, який почав боротьбу проти нього. Клятва папи з того приводу не викликала ніякого вражіння в краю. Через битву під Шрусбері, одну з найзавзятіших і найкривавіших, які знала англійська історія, тобто після побіди над Персім, найулюбленішим лицарем англійським того часу (Штайніцер, ст. 83), як і через те, що стало загально відомим, що він завинив смерть Ришарда II і його рідні, стратив він любов народу, яка йому допомогла здобути престіл. Через зручну політику в користь парляменту коштом магнатів зумів він конституційно удержатися при владі. Його урядники присягали на право. Багато жури спричинювало йому розпутне

життя його сина. Ледви привернено мир у державі, як він,¹⁾ понурий і хоровитий, паде від немочі, не маючи певности, що син буде гідний найбільших його зусиль, праці його життя.

Генрих V (1413—1422), король найсвітлішої воєнної доби середньовічної Англії, був найбільшим володарем від часів Віл'єма Завойовника. Обнявши владу, помирився зараз з найвизначнішими магнатськими родами, як Персі і Марч. Він наказав також зложити тлінні останки Ришарда II в Вестмінстерському соборі. Церкву позискав собі винищенням визнавців Вікліфа і засудженням на смерть їхнього провідника Сер Джона Овд-касла. Його любило оточення й народ, який він хоронив перед гнітом можних, бо він був справедливий суддя. Але його глибока релігійність зовсім не перешкодила йому в насильствах і безоглядності супроти ворога, а в переговорах з ним був він хитрий і підступний, бо така була дипломатія того часу (Штайніцер, ст. 104). Він воював із Францією. В Англії та війна була популярна, бо неспокійна шляхта бажала заняття і лаврів, а наємне військо заплати й добичі. В його битвах записала історія нові Термопили (Azincourt). В мирі обіцяно йому в дідитві корону Франції. Одначе нагла смерть того геніального воєвника перешкодила Англії використати вповні овочі його оружних успіхів.

Генрих VI (1422-1461) при смерті батьковій не мав ще й року. Ціле життя був хоровитий на тілі й духово нерозвинений, ма-буть дідично обтяжений на умі по Карлі VI. Особисто був він шляхотний і релігійний. Євген VI відзначив його, як вірного слугу церкви, золотою рожею. Для браку духових сил „не міг проводити ніякій раді, а тимбільше панувати над февдальною Англією“ (цит. Штайніцер, ст. 143). Він був іграшкою в руках інших. Його здібна жінка навіть дуже старалася задержати трон у власнім роді. Найбільше прислужився тоді державі князь Бедферд, з якого смертю англійська справа у Франції була втрачена. Франція війною лише скріпилася. Ціле панування Генриха VI виповнили війни з Францією, повстання Кейда і війна Рож. До повстання Кейда завважимо, що його спричинило невдоволення політикою Маргарети і тяжке господарське положення в краю. Якщо зважимо, що панування Генриха VI спеціально характеризує зрадливість: „Складано присягу, щоб її зараз зломити... Віроломство всіх проти всіх“ (Штайніцер,

¹⁾ Штайніцер (ст. 91) завважує за Ремсі: „Генрих IV не був людиною без сумління“.

ст. 145), так не дивуватись, що ані Маргарета, ані князь Бедфорд, а ще менше Генріх VI, не опанували ситуації.

Ришард III (1483—1485) умів загорнути престіл, а лорд Бакінгем довів до окликання його королем. З природи не був ані жорстокий, ані захланний, але й не дуже то зважав на засоби в виконванні своїх плянів. Він був овочем найбільш кривавих часів англійської історії, в яких затратилося всяке розуміння моралі й права. Щоправда, він сам завинив кілька мордів навіть у королівській родині, але історія стверджує, що Едвард VI і Генріх VIII більше витратили своїх ворогів, ніж він. Щоб удержатися на престолі, мордував він опозицію, якої не можна було ніяк заспокоїти. Ришард III, як володар, був дуже талановитий. Він вельми заслужився для Англії на її дорозі до світової імперії. Парляментарне життя оживилося за нього. В праводавстві та в адміністрації заведено уліпшення. „Навіть непримиримі вороги мусіли признати, що закони, які він видав, були знамениті“ (Штайніцер, ст. 244). Йому завдячує своє існування Інститут дослідів над посіданням, титулами й історією вільних родів Англії, який досі існує. Свою великодушність виявив він наданням вольностей підданам королівських дібр. Він дуже дбав про поширення торгівлі з Іспанією й Ісландією. В ділах, в поведенні був він правдивим князем. „Його наслідник Генрік VII зовсім не був таким блискучим героєм, як це подано на кінці Шекспірової драми“ (Штайніцер, ст. 243). А також право Генріха VII до престола опиралось лише на дуже слабих основах (Штайніцер, ст. 274).

2.

Джерела, з яких Шекспір брав відомості до своїх „Історій“, представляють цих королів так:

За основу до „Короля Джона“ послужила старша драма того самого змісту, що появилася без подання імени автора в р. 1591: „The First and Second Part of the Troublesome Raigne of John King of England“. В цьому творі читаємо таку присвяту To the Gentlemen Readers (читачам):

„You that with friendfy grace of smoothed browe
Haue entertained the Scythian Tamburlaine,
And giuen applause unto an Infidel:
Vouchsafe to welcome (with like curtesie)
A warlike Christian and your Countreyman.

For Christs true faith indur'd he many a storme,
And set himselfe again the Man of Rome.“¹⁾

В драмі прославлено короля Івана, як того християнського войовника, що відважився на боротьбу з Римом. Патріотичний тон Шекспірівського „Короля Джона“ (з уваги на цілість твору) долучується до такого самого тону оригіналу. Передусім наведемо кінцеві слова з „Troublesome Raigne“, які майже в незміннім виді залишив Шекспір у своїм творі:

„Thus Englands peace begins in Henrys Raigne,
And bloody warres are closde with happie league.
Let England liue but true within it selfe
And all the world can neuer wrong her State.

.....
If Englands Peeres and people ioune in one,
Nor Pope, nor Fraunce, nor Spaine can doo them wrong“).

Голіншедом користувався Шекспір в цій драмі тільки мало; ішов передусім за своїм попередником у драмі. Зміни завів він не так в інтересі історичної правди, як радше з уваги на вимоги драматичного мистецтва. У Голіншеда король Іван боязкий аж до погорди, а при тім жорстокий. Злочини, яких допустився, накинули йому обставини.

Ришард II. Тут Шекспір ішов старанно за Голіншедом. Зміни торкаються детронізації й змін у часі й місці. У Голіншеда ані сліду з таких думок, як легітимізм королів і їхнє божє післанництво. В Голіншеда Ришард II є деспотичним королем, який звільнився від впливу магнатів і оточення. В краю викликав вів роздратовання марнотратною господаркою. Iustitia regni мабуть зовсім зникла з краю, а запанувала самоволя в судах. В джерелі являється Ришард II справді королівською постаттю і як на свій час володарем не без визначної освіти, яку зовсім спараліжували нахил до самоволі, шкідливий вплив дворян і лестунів і неспроможність найтиса в реальних обставинах. У Голіншеда він всетаки муж діла. Насильство Ришарда

¹⁾ Ви, що так радо прийняли скитського Тамбурліна і знали признання для поганина, прийміть із рівним жестом войовничого християнина, вашого земляка, бо він перебув неодну хуртовину для правдивої Христової віри і виступив також проти Мужа Риму.

²⁾ Так Генрих дав почин мирові в Англії й положив кінець кривавим війнам щасливим союзом. Якщо Англія залишиться вірна сама собі, то навіть цілий світ не зможе ніколи її побороли.

Коли піри Англії злучаться з народом, не страшні їм ані папа, ані Франція, ані Еспанія.

II, передусім щодо Булінбрука, підкреслено вже в джерелі. Єпископ Карлайл назвав Ришарда: „noble prince“. З джерела довідуємося, що Ришард перед смертю хоробро боронився. Навіть убійник мав жаліти над його смертю. „Кажуть, що Сер Пірс Ексетер, замордувавши його, плакав дуже гірко, бо почув вину в сумлінню, вбивши того, якого так довго слухав як короля“. В імені здетронізованого короля вибухли повстання і тому Булінбурк не мав спокою в краю. У Голіншеда зовсім не видно тих сентиментальних рис, якими Шекспір надарив свого короля. Лише його незручне обходження з магнатами спричинило його детронізацію.

Генрих IV. Джерелами були тут: Літопис Голіншеда, Stow-a, Annales or General Chronicle of England i The Famous Victories of Henry the Fifth (1589 р.) В деннику С. Формена читаємо таке: Генрих мав звернутися до одного вченого з запитанням, чи він буде королем. Учений відповів, що його син буде королем, але не він. Щоби вчений не зрадив тайни, Генрих казав його повісити. „Така була поведінка тієї доби, але я кажу, що так міг робити тільки злочинець і що це був поцілуй Юди, повісити чоловіка за те, що він йому сказав правду“! На підступний характер Булінбрука, на його політичний талант вказав вже Голіншед. Він вернувся до краю, щоб „за Вашим (королівським) ласкавим дозволом“ відзискати майно, як впевняє. Генрих IV, послідовний до крайности, зручний, незвичайно діяльний, солідний у своїм оточенні, творив вже в джерелах контраст до Ришарда II.

Генрих V. Про його молодечі літа так писав Голіншед: „Він дібрав собі таких товаришів, які були йому до вподоби, і з ними проводив час на забавах і вправах, яких забажав“. Широко представлене молодече життя Генриха V, буйне в розпуснім товаристві по коршмах та на лісних пригодах також у „The Famous Victories of Henry the Fifth“ (1589). Про зміну характеру з обняттям престолу Генрихом V писав Голіншед так: Всі зложили присягу; король змінив на новім становищі оточення і спосіб життя. „Так як передтим він товаришував із нездарами, так тепер він прогнав їх усіх від себе, але добре нагороджених, заборонюючи їм під великою карою наблизитись до себе, мешкати, або перебувати в віддаленні десяти миль (1 англ. миля більше $1\frac{1}{2}$ km) від його двора і його особи і на їх місце він вибрав поважних і мудрих політиків, щоб за їх радою панувати чесно й достойно; він згадував, як одного разу, розгнівавши цим дуже свого батька короля, він вдарив у лице найвищого суддю за те, що він за провину заарештував одного

його любимця, і коли суддя в своїй рішучості заарештував його, то він послухав“. Літописець Голінshed наводить такі слова Генриха V з його стрічі з жовнірами в ночі: „Я хочу робити тільки те, чого вимагає Бог. Я не буду шукати за вашим командом у цій порі, але якщо він, або хто з вас хоче бачитися зі мною, нехай буде по його волі“. В джерелі читаємо також: „The right to conquer with the sword“, це значить стільки, що виправдувати війну в життю народів. Про реформаторські плани Генриха V ані згадки в Шекспіра. Порівняння державного життя з життям бджіл (дія I, 2) взяв Шекспір з роману Lily's „Euphues and his England“ (1580). Природа, писав Лілі, дає нам образ ладу і порядку; всі бджоли керуються між собою справедливістю: „всі вони працюють, всі вони збирають мід, летять разом роєм“. Мимоходом скажу, що середньовічний погляд, висказаний у цьому романі: „але вони повинні це зрозуміти, що тут є король і що він робить, це нехай Бог судить, бо він його виконавець, але не люди, над якими він наставлений“, — зазначився в Шекспіра деінде, але не в „Генриху V“. Характер Генриха V зобразив Шекспір доволі оригінально. Ні сліду в його джерелах цього воєнного духа і фанатичного патріотизму, який знаходимо в Шекспіра. „Генриха V“ написав Шекспір у своєріднім настрою, про який нічого не знаємо, із заміром дати вітчизні взір хоробрости і любови вітчизни.

Генрих VI. Його молодечі літа мали використати французи, які були під його володінням. Вони піднесли повстання, а помагала їм Діва Орлеанська. По геройськи боронив королівських прав Толбет, який і впав у завзятих боях. З причини горожанської війни в Англії не наспіла ніяка поміч. Однак англійці витривали на полі бою. Дофена назначено королівським намісником. Король Генрих одружився з Маргаретою, що літописець Голінshed підносить як велику провину, бо задля подружжя Англія мусіла стратити кілька провінцій у користь бідного батька Маргарети. Ані в Голіншеда, ані в Гола не знайшов Шекспір ніяких спеціальних рис для Генриха VI.

Ришард III. Джерелами для цієї постаті були літописи Голіншеда, Гола і також твір Томи Моруса. Голінshed каже, що Ришард III був: малого росту, з лиця негарний, кривоногий, ліве рам'я у нього вище від правого, вираз лиця у нього войовничий. Він прийшов на цей світ „узублений“. „Він був замкнений у собі і скритий, великий гіпокрит... людина, що не знає серця, назовні прихильний, але всередині ненавидів; навіть цілуючи мав в думці морд, він не щадив нікого, хто тільки стояв на

заваді його цілям“. „Він був лукавий, сердитий і потребував любови; він був злющий та жорстокий, не все із злої волі, але часто з самолюбства для своїх цілей“. Він щедро наділяв своїх підданих, про що нема ані слова в Шекспіра. Він схилився більше до війни, ніж до мира. В джерелі не мав він тієї жорстокости, якою наділив його Шекспір. Літописець згадує про його сон перед битвою, як і про його хоробру оборону. Це понурий тип, але незвичайно діяльний. Дещо перебрав Шекспір із „True Tragedie of Richard III“ (1594). Ришардапри значив король державним протектором. Коли він сам обняв владу, сповнив стільки злочинів, що всі горожани вимагали його покарання.

„The Sunne by day shines hotely for reuenge.
The Moone by night eclipseth for reuenge.
The Stars are turnd to Comets for reuenge...
And all, yea all the world I thinke,
Cries for reuenge, and nothing but reuenge.
But to conclude, I haue deserued reuenge.
In company I dare not trust my friend,
Being alone, I dread the secret foe;
I doubt my foode, least poyson lurke therein“.¹⁾

В знаменитий спосіб представляє нам Гол жертвоування корони Ришардові III. Він не прийняв. Вкінці прийняв і виразився, що пануватиме, „керуючись розумною радою, а ще більше покладаючися на Боже провидіння, ніж на силу людини“. Він обняв владу в Англії, прирікаючи рівночасно, що підіб'є Францію під своє панування. На його смерть висказав літописець такі слова: „Він сам мужно борючись, поляг поміж ворогами, а на смерть собі вповні заслужив“.

3.

Із Шекспірових драм виходить така характеристика цих королів:

Король Джон. Постать цього короля представив Шекспір на середньовічній тлі, серед кривавих незгод магнатів і духовенства, серед темної гущі народньої. Ті часи знали жорстокі інтриги в посяганню за владу в державі, знали криваві розправи. Час вимагав людини посвяти, а таким зовсім не був

¹⁾ Сонце за дня гаряче світить, вимагаючи пімсти; місяць ніччю переходить у затьміння для пімсти; зорі переміняються в комети для пімсти. Справді цілий світ вимагає безоглядної пімсти. І на це я заслужив. В товаристві я не вірю приятелеві; на самоті я боюся скритого ворога: я не довіряю їді, чи в ній не чигає отруя.

король Джон. Він був зовсім відданий одній справі, а саме за всяку ціну хотів вдержатися на престолі. Це й видно з його поступовання з французькими містами. Пилип Бастерд має такі слова на його присуд:

„Since kings break faith upon commodity,

Gain be my lord, for I will worship thee“ („K. J.“, II 1 (597).¹⁾

Король Джон кермувався засадою, що сила має першество перед правом. Тому каже згладити претендента до престолу Артура. Характеристичне, що поет дещо злагіднив вину Джона в смерті Артура. З невідомих причин прибільшив поет значіння Артура, який в дійсності був тільки знаряддям проти Джона в руках французів, а зовсім не ангельським, невинним хлопцем, як це завважає Штайніцер (ст. 20).

Король Джон не хоче далше признавати верховної влади папи над англійською церквою. Він зриває з Римом, щоб не платити папі данини. Королеві Джонові не можна відмовити активності. Він мусів побороти такі труднощі: довести до щасливого кінця англофранцузьку війну, удержатися на престолі супроти інтриг папського легата, устоятися супроти фалшивих пророків з духовенства з причини конфіскації дібр. В усьому виявив він воєнну хоробрість, політичний розум і змисл достоювання до обставин. Послідовно йти вибраним шляхом — це не його справа. Цим, як і пожертвуванням визначався Фокнбрідж, якого поет обдарував своїм найбільшим ентузіазмом.

Він висказує ці горді слова про Англію:

„This England never did, nor never shall,

Lie at the proud foot of a conqueror,

But when it first did help to wound itself.

Now these her princes are come home again,

Come the three corners of the world in arms,

And we shall shock them. Nought shall make

us rue,

If England to itself do rest but true“ („K. J.“, V, 7, 112 — 118).²⁾

Шекспір вложив Фокнбріджеві перші реформаторські слова в уста, якими визначається пізніше Гамлет. Фокнбрідж жа-

¹⁾ Тому що королі ломлять присягу для користи, нехай користь стане моїм богом, її я хочу шанувати.

²⁾ Ця Англія ніколи не лежала й ніколи не повинна лежати у стіп гордого завойовника, за винятком того, коли вона сама помагала себе ранили. Тепер коли її полководці вернули домів, хай цілий світ на нас постане, ми зуміємо ставити чоло. Як тільки Англія залишиться вірною собі, ніщо нам не страшно.

ліє над упадком Англії, над терням і небезпеками цього світа. В ньому бачимо правдивий патріотизм, моральну дужість, хоч у недобірній формі. Цими прикметами буде визначатися Генріх V.

Король Джон вмирає в монастирі, до якого пішов, шукаючи спокою; там мабуть отруїв його чернець. Він у Шекспіровій драмі виступає передусім як цей, що причинився до більшої свободи англійської церкви, як один із перших борців за свободну англіканську церкву. Він звертається проти Риму, проти папи, не так проти духовної влади, як проти світської влади папи, проти чужинного узурпатора. Як би там не було, на цілу драму і на короля Джона треба глядіти з патріотичного пункту видження, бо того бажав сам її творець. Ті, що закидають королеві Джонові тільки слабкість характеру й трусливість, не в силі навести ніяких важливих основ цього з драми.

Ришард II.*) Непослідовним являється Ришард II вже в своїм першій засуді, який видає в спорі між Булінбруком і Мовбре. Цим засудом він хотів звільнитися від вини замордовання кривняка й кинути підозріння на Булінбрука. Як непростийного, нетерпеливого характеризує його Гонт в цей спосіб:

„His rash fierce blaze of riot cannot last,
For violent fires soon burn out themselves;
Small showers last long, but sudden storms are
short;
He tires betimes that spurs too fast betimes“

(„R. II.“, II, 1, 33—37).¹⁾

С. Ренсем (ст. 184) завважує із свого боку, що „він був обдарований незвичайною духовою силою, але його рішення скорше завмирили, ніж перейшли в діло“.

Через конфіскату майна Булінбрука попадає з ним у взятий спір, а далі й з іншими магнатами, які боялися того самого. Він конфіскує навіть майно свого вуйка Гонта після його смерті. А тому що був дуже марнотравний: „More hath he spent in peace than they in wars“ (R. II, II, 1,255), — „Більше він витратив у часі мира, ніж ті у війні“ — потребував багато гроша. Він накладає великі податки на нарід, через що тратить його прихильність і попертя. — За висказом його магнатів:

*) Штайніцер (ст. 46) завважує, що Шекспір представив Ришарда II з останніх літ його панування.

¹⁾ Його дика непогамованість не потриває довго, бо сильний огонь скоро вигасає; лагідний дощ триває довго, але буревії є короткі. Той мучить коня скоро, хто його занадто підганяє.

„The king is not himself, but basely fed
By flatterers“ (R. II, II, 1, 241—2) ¹⁾ —

вину за його лиху політику поносить частинно його оточення. Воно складається, крім двох єпископів, ще з двох креатур, лестунів, які ведуть його із собою в пропасть.

Його думки про боже походження королівських прав може поетичні, але ніякий реальний політик виключно на них не опреться.

„Not all the water — каже він — in the rough rude sea
Can wash the balm off from an anointed king;
The breadth of wordly men cannot depose
The deputy elected by the Lord“ (R. II, III, 2, 54 — 57). ²⁾

Або слова, висказані в обличчі небезпеки з боку надтягаючих військ узурпатора Булінбрука:

„Is not the king's name twenty thousand names?
Arm, arm my name! a puny subject strikes
At thy great glory“ (R. II, III, 2, 85 — 87). ³⁾

Він представляє собою святе право, традицію, непоперту ніякою реальною силою; він, як та дитина, вдовольняється самим признанням права.

Сам обдарований буйною фантазією, але слабкої волі, є він нездібний удержати міру в своїй палкості, направити її на доцільні діла. Він є іграшкою імпульсів. Такий характер, як він, хитка вдача знаменується саме тими наглими переходами з гордості в несміливість і зневіру. Тому в драмі він є раз деспотичний і химерний, зарозумілий, то знов зовсім зломаний. Завважуємо в нього брак рівноваги між словом і ділом. В своїх замірах він мужній, але тільки на словах, хоч сам голосить гарні речі про вагу і рішучість королівського слова. Він є пасивною вдачею, яка тужить за спокоєм; він подібний у тому до жінки, щоб все на щось спиратися.

Не можемо відмовити цьому фантастові й химерникові декілька додатніх прикмет. Він визначається великою інтуїцією: він сам передбачував свій упадок. Дивно звучать вже його перші слова в драмі про Булінбрука:

¹⁾ Це не королівські діла, а лихо піддесливих.

²⁾ Уся вода бурливого моря не змиє бальзаму з помазанника — короля: смертні не можуть скинути з престолу заступника, вибранця Божого.

³⁾ Ім'я короля — сорок тисяч імен. До зброї! Малий підданиць грозить твоїй славі.

„As were our England in reversion his,
And he our subjects' next degree in hope“ (R. II, I, 4, 35 — 36). ¹⁾

Він перший уживає слова „король“, звертаючись до Булін-
брука:

„Well you deserve: they well deserve to have,
That know the strong'st and surest way to get...
Though you are old enough to be my heir.
What you will have, I'll give, and willing too;
For do we must, what force will have us do“

(R. II, III, 3, 200 — 206). ²⁾

В нього дома жінка, що любить його і віддана служба; це
й заставило критиків говорити про „amiability of his personal
character“. Одначе сама ввічливість не зробить усього.

„Вона не вратувала Людовика XVI. Як і той, був слабим
та нерішучим і наш Ришард II; саме ця слабкість спричинює
і живить революційного духа. Ледви який історичний твір вчить
нас так наглядно істоти революції, як ця драма“. (Людв. Екард)

У час смерти виявив себе Ришард II гідним імени короля,
чим і вище стоїть від Генриха VI.

Слова, які він висказує до вбивця, вказують на настрої
розпуки Гамлета, до якого крім того він подібний своєю мелан-
холією і багатою реторикою:

„I have been studying how I may
compare

This prison where I live unto the world“. (R. II, V, 5, 1 — 2) ³⁾

Він паде від сходячого генія Булінбрука.

Генрих IV. Вже навіть дуже скоро старався він про по-
пулярність. Ришард завважив це сам:

„How he did seem to dive into their hearts
With humble and familiar courtesy“ (R. II, I, 4). ⁴⁾

Якщо йому бракує тонкості в поступованню, то саме тому
він більше надається для цього світа, ніж Ришард II. Цей

¹⁾ Немовба він був наслідником англійського престолоа, він перший
у праві з наших підвладних.

²⁾ Ви заслужили собі це. Ті заслугують, що знають найкоротшу до-
рогу до цілі... Хоч Ви доволі старий, щоб бути моїм спадкоємцем. Що Ви
захочете, я дуже радо дам; мусимо на те пристати, чого вимагає від нас
сила.

³⁾ Я застановлявся над тим, як порівняти цю в'язницю, що в ній живу,
до світа.

⁴⁾ Як він умів поринати в їх серця з дружньою, при тому покірною
привітністю.

зимнокровний, безоглядний змагун до своєї цілі, великий практик знаменито використовує помилки Ришарда II.

Конфіскація дібр королем вказує йому саме на те, що пропав час права і що надійшли часи: „When he shall take who has the power and he shall keep who can“. Такий час, який визвав Ришард II, вимагав сильних людей. Таким і був Булінбрук.

„Сильний, мовчаливий чоловік“ (Спенс, ст. 56) дає початок у Шекспіра цій славній низці непобідимих лицарів, яких серце грімко вимагає боротьби, а у яких за словом іде діло. Він уміє вичекати своєї хвили, ніщо не може закаламутити йому спокою, він передбачує біг річей, а коли успіх у нього забезпечений, він добирається незвичайно зручно й усією силою до цілі. До раз вибраної цілі змагає безоглядно при допомозі добрих і злих засобів.

Він лицемірно заявляє, що своїм походом проти Ришарда II хоче тільки очистити край з таких дорадників короля, як Буші і Грін. У виконанню своїх плянів не вагається й перед скритовбивством. Приязнь і лагідність є в його поступованню так само добрі, як підступ і насильство, зрада і обман.

Він опанував так людей, як і події. Хоч узурпатор, а зискує признання у народу і магнатів, тому що вміє вдержати спокій і лад у краю, він — неправний король. Його засада, що сила йде перед правом, має тут добрі наслідки. Тут маємо наглядний висновок, що влада тому належить, хто є здібний володіти краєм; саме життя надає першенство справності, вмілості пристосовання й енергії перед правним діланням.

Генрих IV намагається як король передусім задержати узурповану владу. Правда, що його нарід виніс на те місце, але на народі годі будувати. Ті самі, що його вивищили, приготують повстання. Він міг сказати:

„An habitation giddy and unsure

Hath he that buildeth on the vulgar heart“ (2 Н. IV, I, 3, 89 - 90). ¹⁾

Народ бажає: „O earth, yield us that king again

And take thou this“ (2 Н. IV, I, 3, 106 — 107) ²⁾,

бо для народу:

„Past and to come seems best; things present worst“.

(2 Н. IV, I, 3, 108).

Король зумів зломати опір магнатів, при чому пізнаємо його чорну невдяку передусім супроти родини Персі, яка йому

¹⁾ Хиткі й непевні підстави того, хто будує на серці люду.

²⁾ „О земле, верни нам тамтого короля, а забери цього“, бо для народу: „в ціні найбільшій минуле й майбутнє; що сучасне — це найгірше“.

допомогла здобути трон.

Лицарство за його володіння стоїть перед нами в своїх добрих і злих представниках, як престолонаслідник Гері, Готс-пер Персі, Фолстеф. Девізою часу було: „Doomsday is near: Die all, die merrily!“ Хоробрість, зброя, честь понад усе:

„By heaven, methinks it were an easy
leap

To pluck bright honour from the pale-fac'd
moon

Or dive into the bottom of the deep,
Where fathom-line could never touch the
ground

And pluck up drowned honour by the locks“

(1 Н. IV, I, 3, 201 — 205). ¹⁾;

так говорить одна особа того часу.

Булінбрук, як король, держиться здалека від горожан і свого оточення, щоб тим більше ясніти через свій рідший виступ: „By being seldom seen, I could not stir But like a comet I was wonder'd at“ (1 Н. IV, III, 2, 46 — 47).

Синові наказує покинути товариство Фолстефа. Вказуючи синові на велику відповідальність короля в його ділах, зазначає, що король мусить відмовляти собі навіть найкращих річей:

„Uneasy lies the head that wears a crown“ (Не легко лежить голова, що носить корону) (2 Н. IV, III, 1, 31). *) Він дає синові в послідніх словах перед смертю добру раду, якої часто держалися в політиці в минулому і сучасному; „Be it thy course to busy giddy minds With foreign quarrels“ (2Н. IV, IV, 5, 214 — 215) — „Займи хиткі уми посторонніми сварами.“

Король Генрих IV належить безперечно до найліпших по-

¹⁾ Справді, мені здається, що не трудно добути ясної чести з блідо-го місяця, або пірнути на дно, що до нього ніколи не доходить олівниця й звідтам добути за кучері затоплену честь.

*) Генрих V висказує слова про корону, якими доказує, що пізнав її вартість:

„The care on the depending
Hath fed upon the body of my father;
Therefore, thou best of gold art worst
of gold:
Other, less fine in carat, is more precious,
Preserving life in medicine potable;
But thou, most fine, most honour'd
most renown'd,

Hast eat thy bearer up“

(2 Н. IV, IV, 4, 159 — 165).

= Жура, залучена з тобою, їсть ті-
ло мого батька; тому ти найліпше
золото є найгірше: інші менш варт-
ні є цінніші, бо задержують життя
в питнім ліку. Але ти, найгарніше,
найпочесніше, найславніше, зїдаєш
того, хто тебе носить.

статей поета. Про нього можемо сказати, що він міг репрезентувати маєстат слів, висказаних Гонтом в „Ришарді II“:

„This royal throne of kings, this sceptr'd isle,
This earth of majesty, this seat of Mars,
This other Eden, demi-paradise,
This fortress, built by Nature for herself
Against infection and the hand of war,
This happy breed of men, this little world,
This precious stone set in the silver sea,
Which serves it in the office of a wall
Or as a moat defensive to a house,
Against the envy of less happier lands,
This blessed plot, this earth, this realm, this
England,

This nurse, this teeming womb of royal kings“

(II, 1, 40 — 51). ¹⁾

Генрих V. У Генриху V представив поет свій ідеал короля. Королевич Генрих у „Генриху IV“ щойно ріс на наших очах, у „Генриху V“ виступає вже як дозрілий володар. Можливо, що в його молодечім гультайстві і в пізнішій звороті до іншого життя бачив Шекспір паралелі до власного життя. Він міг сказати про себе, що вулиця й коршма були для нього академією (А. Брандль). Поет сам дав вияснення гулящого життя королевича: 1 Н. IV, I, 2, (218 — 240) і 2 Н. IV, IV, 4, (68 — 77).

Взором лицарства того часу був Персі: „in speech, in gait,

In diet, in affections of delight,

In military rules, humours of blood,

He was the mark and glass, copy and book,

That fashion'd others“ (2 Н. IV, II, 3, 28 — 32). ²⁾

Він підносить бунт проти короля. Королевич Генрих у таких словах висказує конечність зміритися з ним особисто:

„Two stars keep not their motion in one sphere;

Nor can one England brook a double reign,

¹⁾ Оце королівський престіл, цей коронований острів; це земля маєстату, осідок Марса, це другий Еден, напів рай. Це твердиня, що її збудувала природа для себе проти зради і проти війни. Тут щасливий нарід — малим світом. Оце дорогоцінний камінь у морській обвідці, що служить за мур, або є наче той рів для оборони дому проти зависти менше щасливих країв; це благословенне місце, ця земля, це королівство, ця Англія, пістунка і родителька справжніх королів.

²⁾ В мові, в поставі, в способі життя, в своїх уподобаннях, у штуці военній, у темпераменті він був ціллю, дзеркалом і книгою, що формували інших.

Of Harry Percy and the Prince of Wales“

(1 Н. IV, V, 4, 65—68).¹⁾

Королевич, який не був відомий лицарству перед битвою, виринає в повнім сяйві. Персі, як узурпатор, один із найкращих, натрапляє на незнану силу і паде.

Армія Генриха V ясніє золотим оружжям, вона повна відваги й принади, а стільки в ній радості, що в літню пору. Хоробрістю сливе його вояк. Супроти непослушного розпусника Генрих V є безоглядний, чого добрим приміром є повішення Барделфа за грабіж монстранції. В битві його вояк має бути, як цей тигр:

„... imitate the action of the tiger ;
Stiffen the sinews, summon-up the blood,
Disguise fair nature with hard-favour'd rage (H. V, III, 1, 6-8).²⁾

Сам королевич схарактеризований так:

„I saw young Harry, with his beaver on,
His cuises on his thighs, gallantly arm'd,
Rise from the ground like feather'd Mercury,
And vaulted with such ease into his seat,
As if an angel dropp'd down from the clouds,
To turn and wind a fiery Pegasus
And witch the world with noble horsemanship“

(1 Н. IV, IV, 1, 104—110).³⁾

З половиною своєї армії вміє він ставити опір найкращій французькій армії, при чому поет завважує, що не всі в краю знали свій обов'язок:

„France hath in thee (England) found out
A nest of hollow bosoms, which he fills
With treacherous crowns“ (H. V, II [Chorus]).⁴⁾

В краю вмів Генрих V здавити численні повстання, в Франції довів війну до побідного кінця. Він був відданий усією душею вітчизні. Він герой, який все готов віддати життя за вітчизну, але й жертвувати тисячами. Йому беруть за зле, що він,

¹⁾ Дві зорі не кружляють по тій самій лінії, ані Англія не може перенести подвійного панування, а саме Гері Персі і князя Вейлського.

²⁾ Унаслідить вчинки тигра, відважно напружить ваші сили, змініть вашу добру натуру на тверду жорстокість.

³⁾ Я бачив молодого Гері, з шоломом на голові, з охороненими наголінниками, добре узброєного, як він гордо піднімався з землі мов окрилений Меркур і з такою легкістю сів на коня, неначе ангел, що упав з хмар, щоб герцювати Пегазом і світ дивувати.

⁴⁾ Франція знайшла в тобі гніздо порожніх грудей і наповняє їх зрадливими коронами.

як пізніше Наполеон, розтратив незвичайну енергію, яка була нагромаджена в краю. Злі наслідки зужиття найкращих бритійських сил за морем виявилися щойно за наслідника. Як король він прославлений як: „mirror of all Christian kings“. Як володар умів задержати міру і гідність супроти оточення. Він був справедливий супроти підвладних, а для вояків був взором хоробрости. Він виразився, що кожний має обов'язок супроти держави і короля, але що кожного горожанина душа є всетаки свободна: отже кожному його особиста дужість.

Сам він далекий від того, щоб говорити про своє божє післанництво. Для короля не залишається навіть спокійний сон: він є власником тільки порожнього церемоніялу; як часто мусять король зажити отрую з облесним словом. Король у нього вирізнений тільки більшими обов'язками.

Правдою є, що він користувався передусім брутальною силою¹⁾, яку вмів укривати під покришкою релігійної гіпокризії, під заслоною архієпископської ради: таж він жив у добі, яку він може репрезентувати, в якій право уступало місцесилі. Можемо сказати, що в ньому знайшов свій вираз певний погляд на життя, а саме: уважати війну оправданим природним наслідком людських справ. Влада в світі: сильному, хороброму, — оце наука з „Генриха V“.

Проф. А. Айхлер (ст. 367) бачить такі прикмети, з'єдинені в „Генриху V“ — і подібних постатях: „гарні прикмети тіла... активні чесноти відваги... побожність... неустрашиму готовість прийняти смерть... скромне геройство... рівновагу в усіх супротивностях життя“.

Генриха V називають „істотою незвичайно гармонійною і величньою“. А знов інші добачають у нього: отвертість, злучену з геніяльною штукаю володіння“. Його називають також ідеалом активної, практичної людини. Слова Месенджера („The Unnatural Combat“) можемо з найбільшою слушністю віднести до Генриха V: „Men were men only, when they durst look down With scorn on death and danger, and contemn'd All opposition till plumed Victory Had her constant stand upon their helmets“²⁾, бо Генрих є передусім символом хоробрости.

¹⁾ Вимордовання французьких полонених треба взяти на рахунок Шекспірового надмірного патріотизму (ст. 121). Не виключене також, що Шекспір взяв цю вістку від Голіншеда, зрозумівши зле його текст. (Штайніцер).

²⁾ Люди (мужі) лише тоді заслуговували своє ім'я, коли з погордою гляділи на смерть і небезпеки і так довго боролися, доки окрилена перемога не знайшла сталого пристановища на їх шоломах.

Генрих VI. В імені молодого королевича панує протектор. Крім магнатів має також духовенство великий уділ у володінню. До нього відносяться слова:

„None do you like but an effeminate prince

Whom, like a school-boy, you may overawe“ (1 Н. VI, I, 1, 35-6).¹⁾

Девізою панування Генриха VI мали бути: „With fire and sword to persecute the dauphin“, дома: „peace and love“. В його імені боровся по геройськи Толбет у Франції. Король кінчить ту війну і визначається при тому мудрим присудом у спорі між Білою і Червоною Рожею. Він жениться з Маргаретою з партії Червоної Рожі, якої відзнакою замаює себе; Білій Рожі залишує панування в Франції. — Хоч на те подружжя нарікали з причини втраті кількох провінцій у користь бідного батька Маргарети, однак це подружжя в своїх наслідках виявилось добрим, бо якраз Маргарета була тією, що вивела державу з найбільших труднощів. Вона зуміла щасливо покінчити війну в Франції, вона здурила повстання Кейда, вона положила кінець узурпаторським повстанням магнатів. Слушно названо її „незвичайно енергійною жінкою, елементарною силою“ (А. Брандль).

Коли Генрих VI жалує за вірним Гльостером, Маргарета називає його „too fool of foolish pity“ (переповнений глупотою спочуття) (2 Н. VI., III 1, 225). Анна так висказується про Генриха VI: „O, he was gentle, mild, virtuous“ (О, він був шляхотний, лагідний і чесний) (R. III, I, 2, 104); для Гльостера Генрих VI „was fitter for that place than earth“ (він надавався більше на той світ, ніж на землю) (R. III, I, 2, 108). Генрих VI, правдива іграшка обставин, є тільки святцем королем: Він є чоловіком, що уникає зла, але що йому бракує всякої енергії, він стає причиною такого зла, яке накладає цілу вину на нього. Він*) є найслабший між королями.

¹⁾ Вам до вподоби розніжнений князь, що його ви тримали би в страху наче школяря.

*) „Генрих VI“ був одним із найраніших творів Шекспіра. Новіша критика додає в цьому творі сліди співпраці Марльова, Піла й інших. Свобідна будова твору (в трьох частих), брак центральної особи (король тут зовсім не є героєм), клясичні натяки наводяться, щоб це доказати. В деякій противенстві до цих новіших тверджень є слова сучасників Шекспіра, які одиноко його славлять як автора твору. Генрі Четл в „Kind-Hart's Dream“ писав: „а крім того багато поважних людей говорить про його отвергість і чесність в ділах, про його сміховинний спосіб писання, що тим більше промовляє за його мистецтвом“. Неш (Nash) в р. 1592 писав: драма є „рідким, високо моральним приміром. Славні діла батьків наших оживають із гробу забуття на те, щоб на сцені доказати право на справжні почесті

Ришард III. „Генрих VI“, як історична драма, є знаменитим тлом для дозрівання такого демона, яким є Ришард III. Тільки серед такої жорстокости, серед такого проливу крові, полученого з бунтом і віроломністю, в таких положенню, яке знаходимо в „Генриху“, може пробудитися дракон, якого характер так знаменито представив Шекспір. Вже прихід на світ Ришарда III супроводжують такі явища природи:

„The owl shriek'd at the birth, — an evil sign:
The night-crow cried, aboding luckless time;
Dogs howl'd, and hideous tempest shook down
trees;
The raven rook'd her on the chimney's top,
And chattering pies in dismal discord sung“. (3 H. VI, V, 6, 44-48).¹⁾

Мати в тих словах представляє його молодість:

„A grievous burden was thy birth to me;
Tetchy and wayward was thy infancy;
Thy school-days frightfull, desperate, wild, and
furious,
The prime of manhood daring, bold, and venturous,
Thy age confirm'd proud, subtle, bloody, treacherous,
More mild, but yet more harmful, kind in
hatred“, (Rich. III, IV, 4, 166-172).²⁾

Його вигляд:

„Deform'd, unfinish'd, sent before (my) time
Into this breathing world, scarce half made up,
And that so lamely and unfashionable
That dogs bark at (me), as (I) he halt(s) by them“. (R. III, I, 1, 20-23)
„And therefore, since I (he) cannot prove a lover,
To entertain these fair well-spoken days,
(I am) he is determined to prove a villain
And hate the idle pleasures of these days“. (R. III, I, 1, 28-31)³⁾

у нащадків і я кажу, що немає від них кращої, більш різкої догани для нашого зледащилого, розніжненого покоління“; предки переживають тріумф на сцені. Останнє є не в Генриху VI, але в Толбеті і Маргареті, дійсній представниці королівськості в драмі.

¹⁾ При уродженню кричала сова, — зловіщий знак: ворона заповідала нещастя; пси вили, а страшна буря вивертала дерева; крук загніздився на вершку комина, а гомінкі сороки скреготіли жахливо.

²⁾ Твоє уродження було тягарем для мене; сварливий і упертий був ти в дитинстві. Твоя молодість була страшна, дика й шалена. Перші літа мужеські смілі й ризиковні; в дозрілості ти гордий, підступний, зате шкідливіший, в доброті криючи ненависть.

³⁾ Споганений, невикінчений, перед часом прийшов на цей світ, май-

Його око :

„A cockatrice... Whose unavoided eye is murderous“
(R. III, IV, 1, 55-56).¹⁾

„Since the heavens — каже Ришард III — have shaped my body so,

Let hell make crook'd my mind to answer it.

I have no brother, I am like no brother ;

And this word „love“, which greybeards call devine,

Be resident in men like one another

And not in me: I am myself alone“. (3 H. VI, V, 6, 78-83).²⁾

Його спосіб життя, його ціль :

„But too command, to check, to o'erbear such

As are of better person than myself!“ (3 H. VI, III, 2, 166-167).³⁾

Засоби до цього: Мечем промостити собі дорогу, причім він не знає

„neither pity, love, nor fear“ (3 H. VI, V, 6, 68)⁴⁾

„He knows (Vilian, thou know'est) no law of God nor man

No beast so fierce but knows some touch of

pity“. (R. III., I, 2, 70-71)⁵⁾ — в його серці немає ані іскри з цього. Він є дійсним „troubler of the poor world's peace“ (R. III, I, 3, 221).

Він спричинює смерть оцих осіб: Генриха VI, Клеренса, Ріверса, Грея, Вона, двох королевичів, Анни і Бакінгема. Маргарета мала такі слова для нього :

„The worm of conscience still begnaw thy soul!

Thy friends suspect for traitors while thou livest

And take deep traitors for thy dearest friends!

No sleep close up that deadly eye of thine

Unless it be whilst some tormenting dream

же в половині розвою, кулявий і то в такому виді, що пси гавкають, коли біля них проходив.

І тому що коханком у тих гарних днях бути я не можу, рішився я стати злочинцем і зненавидів розкоші цих днів.

¹⁾ Потвора..., що її нехібний зір є вбивчий.

²⁾ Тому, що небо надало такий вид мому тілу, нехай пекло відповідно до того скривить мою душу. Я не маю брата і до ніякого брата я неподібний. А це слово „любов“, що його старці називають божеським, нехай мешкає в людях подібних до людей, а не в мені. Я є сам (для себе).

³⁾ Лише приказувати, поконувати тих, що є гарніші від мене.

⁴⁾ ані помилювання, ані любови, ні страху.

⁵⁾ Він не знає (злочинче, ти не знаєш) ані права Божого, ні людського. Навіть найстрашніша звірина вміє пожаліти.

Affrights thee with a hell of ugly devils". (R. III, I, 3, 222-227).¹⁾ Жінка для нього: „Relenting fool, and shallow, changing woman“.²⁾ (R. III, IV, 4, 431). В життю бродив він так глибоко в крові: „So far in blood that sin (will) pluck(s) on sin“ (R. III, IV, 2, 65).³⁾ По доконаних мордах так говорить королева Маргарета про нього:

„Earth gapes, hell burns, friends roar, saints pray
To have him suddenly convey'd away“ (R. III, IV, 4, 75-76).⁴⁾

Найкривавіші часи англійської історії має закінчити Річменд: Англія за довго перебувала в божевілью, за багато криавилася, за багато доконала братовбивств, за багато пролила синівської крові. Надтягають війська Річменда, щоб повалити найжорстокішого тирана. Ришарда III перемогли. Він бажав би ще уникнути заслуженої смерті. В ньому живе ще могутня воля до життя, до дальшої боротьби проти цілого королівства. Це читаємо з послідніх його слів, коли то він хоче втекти з поля бою: „A horse! a horse! a horse! my kingdom for a horse!“ (R. III, V, 4, 13).⁵⁾

Дехто каже, що „в противенстві до Марльова в Шекспіра вже досить сильно виступає моральний момент і що ніякий противник не дорівнював би Ришардові III, колиб він не впав, порушений власним сумлінням“. Ця думка не зовсім справедлива. Правда, що вона могла зродитися з останньої дії, але тому що навіть власна мати бажала його упадку, то він повалений не так внутрішніми силами, як зовнішніми, в протиставленню до таких героїв, як Лейді Мекбет і Аїр. До того забагато в ньому войовника.

Ришард III гордий, хитрий, непогамований, жорстокий, є мішаниною інтелектуальної сили і моральної нікчемности. Завзято і невгнуто змагає він по своєї цілі. Невгнутий він є в своїй палкості, до того він дуже здібний і хоробрий. Як нащадок найкривавіших часів, став Ришард III убивцем дому Плентедженетів.

Спенс (ст. 55) завважує про Ришарда III: „Ришард є експериментом в герою-злочинці“ — отже Ришард патологічне явище.

Колін (Рецен. Янцена в *Jahrbuch der Shakespeare Gesell-*

¹⁾ Нехай хробак сумління гризе твою душу! Своїх приятелів держи, живучи, за зрадників, а справдішніх зрадників за найліпших приятелів. Нехай сон не замикає твоїх убивчих очей, хіба що страшна з'ява наведе на тебе пекло страшних діяволів.

²⁾ Дурень, що жалує — це поверховна й змінлива жінка.

³⁾ В крові так далеко, що гріх породжує гріх.

⁴⁾ Земля отвиряється, пекло горить, приятелі сильно вимагають, свят моляться, щоб його смерть нагло відси забрала.

⁵⁾ Коня! Коня! Королівство за коня!

schaft з р. 1918; ст. 134) впевняє, що в Ришарді III маємо до діла з проблемою високо талановитої індивідуальности, з правом використати всі засоби, які ведуть до влади.

Подібно виражається відповідно до своєї егоцентричної теорії З. Фройд (Реценз. Карла Грабава в *Jahrbuch der Sh. Ges.*, 1918, ст. 115): „Тому що природа сама мене скривдила, винна вона мені відшкодування... Я маю право бути тим винятком, де інші вагаються в своїх сумнівах. Я можу кривдити, бо мене скривджено“. Хоч Шікінг бажає багато вияснити у Шекспіра модою часу (ст. 31), скажім, подумати написання „Ришарда III“ для противаги „Темберленові“ Марльова, то можна би застосувати сказане до Шекспіра: він міг також сказати, додаймо, в добі, коли передусім уродження, багатство, офіційальна, висока освіта мали значіння, що він творить виняток із своїми незвичайними здібностями. Але я сумніваюся, щоб Шекспір якраз це мав на цілі в цьому творі. Інтерпретація Фройда тоді була б можлива, колиб Ришард III був у Шекспіра переможцем. Ним Ришард III не є. Сили, які визвав, принесли кару. Ціла справа відповідала би більш теорії Фройда, колиб Ришард III вийшов з нижчих верств: а то він походить із королівського дому. Хоч його думки, що відносяться до тілесних вад, звучать так природно супроти світа, то всежтаки Шекспір каже йому впасти за його провини. Творячи цю потвору ренесансу, ледви мав це поет на думці, що йому підсуває Фройд. Якщо Фройд відносить свою інтерпретацію до початкового монологу Ришарда, то мусіли б ми аж надто перецінювати вартість поодиноких місць у Шекспіра, щоб могли йому притакнути. Слова Шекспіра були призначені для театру, а не для читання. Колиб поет був бажав зобразити підсувану Фройдом ідею, то був би це зробив у якійсь дієвій особі, в репрезентанті ідеї, як це він зробив зовсім отверто в питанню оцінки по заслугі, в особі Генриха IV і в дочці лікаря, про що ще дальше згадаємо. До того не все треба у Шекспіра вичувати особисті настрої; він був мистець і мав те, що так в артистів на сцені подивляємо: повне заглиблення в чужі стани душевні, він мав цей дар як практик, як артист, а ще більше як письменник. Правда, що Макіявелі переконав Шекспіра, що такі безоглядні натури, як Ришард III є можливі, бо ж він їх вимагав. Але Шекспір не зовсім ішов за Макіявелі. Його можна б назвати навіть Анти-Макіявелі.

Шекспір представив Ришарда III згідно з представленням Томи Моруса. Він ще більше притінив його, щоб публіка тим більше могла подивляти сходяче сонце, основника династії Ту-

дорів, надію Англії. В цей спосіб міг здобувати свої позиції молодий, незнаний письменник і артист, сам із „цих нижчих“.

З приводу представлення Шекспіром таких постатей, як Ришард III, Річменд, Бенков (з „Мекбета“) і ще для інших причин, про що мова в одній праці, годі вповні притакнути наведених гадці Джона Бейлі (ст. 10): „вже підкреслено, що в добі панегіриків, віршів із виразом чемностей, або співчуття Шекспір не написав нічого такого...“

4.

Події до своїх „Історій“ пізнав поет з джерел, в які вчитувався. Вони давали йому образ минулого, що не все відповідав правді. Поет своєю інтуїцією збагатив де в чому історичне знання своїх сучасників. Завважуємо, що за винятком Ришарда II*), який із своєю фантазією, з негідністю реального, навіть із деяким збоченням від нормального стану, своєю суперечністю між завданням і спроможністю долучується до таких постатей, як король Лір і Гамлет; всі інші королівські постаті, як король Джон, Генрих IV, Генрих V, Генрих VI і Ришард III кривують у собі багато історичної правди.

Генриха V прославив поет у своїй епосі-драмі як великого героя. Цілий його характер, „як його нам представляє Шекспір, як найблагороднішого представника англійської нації в середніх віках, зовсім відповідає тому образу, який нам дає історія“ (Штайніцер, ст. 165)... „дещо сильно ідеалізований“ (Штайніцер, ст. 215).

За Генриха VI в дійсності панувала його жінка Маргарета, якою впроваджує нас поет у героїчне плем'я своїх жінок (Елеонора, Констанца, Лейді Мекбет і Герміна).

Ришарда III ще за життя називали кривавим королем; втіленням диявола на землі став він щойно в Шекспіра. Він зовсім не був таким циніком, яким його представляє Шекспір. Останню битву програв він тому, бо його зрадив Стенлі. „Нарід ставився пасивно супроти обох воюючих таборів“ (Штайніцер, ст. 315). При творенні цієї постаті сильно співділяли традиція і твір Томи Моруса.

Король Джон провадив вмілу політику з сусідами і з папою. Чому поет не вдарив у тон гурапатріотизму, пояснюється це тим, що він сам у церковному питанні займав середню позицію, признаючи як добрий горожанин офіційну церкву,

*) Щодо Ришарда II, то Штайніцер (ст. 46) не має слушности (що правда, він це писав про цілу драму), коли пише, „що цей твір більше згоджується з історією, ніж який інший твір (з „Історій“) поета“.

внутрішньо притягнений церемоніалом старої церкви. Марльов був би створив з короля Джона титанічну постать, яка не признавала ніякої вищої влади на землі понад себе. Шекспір із своїм почуттям для правди і дійсности не зробив того.

Генрих IV залишується в нашій пам'яті як один із найзручніших політиків у державі в її внутрішніх справах, хоч історія не представляє його таким визначним. Тому скажемо, що Штайніцер (ст. 315) прибільшив, впевняючи, „що тут маємо вірний портрет Генриха IV, на якого вірніше зображення не спромігся би й найліпший історик“.

У Шекспіра Ришард III знайшов своє продовження в Мекбеті, як Генрих VI у Данкені. Можна сказати, що Коріолян, герой своєї вітчизни, має прикмети Генриха V, але він уживає цих добрих прикмет також на зло вітчизни, що в Генриха V було б неможливе. Булінбрук проявляє схожість у демонічних рисах з Ягом.

Бачимо, що Шекспір почував внутрішнє споріднення із своїми постатями, бо їх, а не інших вибрав для своїх драм і ними так довго займався (молодеча і середня доба творчости). Він мусів уділити їм і власних настроїв і зобразити їх не так то зовсім докладно за знаними, чи незнаними джерелами.

Вище згадано вже почуття дійсности в Шекспіра, і то спеціально в порівнянні з Марльовом. В противенстві до тієї нашої гадки висказав сам Шекспір свій подив для подібної поезії, яку дав Марльов. Знаходимо такі слова в „As You Like It“ (III, 3, 18-21): „Що це таке „поетичний“? Чи це чесний у ділах і на слові? Чи це правда? Ні, напевне ні — відповідає блазен Тачстен, бо найправдивіша поезія найбільше видумує“. З „Генрихом IV“ „впровадив (поет) новий складник: особи і події неісторичні змішав із тими, які подає літописець. Квілер-Куч каже, що це початок романів, які нам дав Скот*“). Не вважаючи на те, висловлена гадка про Шекспіра задержує вартість і ще зміцнюється відношенням поета, між іншими, до страхіть (horrors). У своїх „horrors“ Шекспір ніколи не переходив меж можливого. Він умів їх злагіднити або патосом, або гумором, умів їх поставити в межі людськості.

5.

Ще раз приглянемося королівським постаттям, але вже в таких порядку, як їх правдоподібно творив поет, щоб повести

*) „Але Шекспір не був їх винахідником. Ним мабуть був Ант. Манді із своїми творами „The Downfall“ „The Death of Robert Earl of Huntington“. (Спенс, ст. 39).

паралелі між поодинокими постатями і щоб бачити їх повстання.

Мабуть чи не першим королем, якого створив поет, був король Фердинанд у „Love's Labour's Lost“. (Такої думки є Джон Бейлі, ст. 75). Цей король, як і ціле його оточення (за винятком Байрена), робить вражіння наївності та дитинності. Ціле товариство під присягою перебирає зобов'язання у важній справі, щоб його зараз зломити. Цей король радше зле грає ролю короля, ніж сам ним є. У видаванню осуду і в зложенню присяги не має він нічого спільного з гідністю короля.

Генрих VI це святець, мученик свого звання, тип пасивної, контемплативної людини, що не знає розв'язки справ мечем, як це роблять його противники. Він відвертається від хаосу честилюбства і відступає владу правовірнішому. Генрих VI був неначе підставою до постаті Ришарда II. Оба нещасливі королі тратять корону через злу господарку і незручність.

Непрактичний, повний фантазії і честилюбства Ришард II надуживає сил, якими розпоряджує; побожний, але нездібний і недолугий Генрих VI навіть не пробує сил. Він може моралізувати і навіть прощати тому, що його вбиває. Ришард II жаліє по втраті корони, якої не може відзискати. Він оплакує втрату цього місця, на якому міг бути гордим і щедрим у роздаванні дарів і гідностей. Генрих VI уживав свого становища тільки на те, щоб іншим робити добре, залишючи собі зло.

Він мабуть жаліє тільки того, що він взагалі був королем і тішиться, що врешті вільний від виконання влади. Ришард II є такий дуже розкошелюбний, мстивий і такий нетерпеливий, що не знаходить ані помочі, ані ради в своїй нещастю. В останній хвилі, як вже заважено, показується гідним корони — він хватає за зброю у власній обороні і вбиває двох убивців. Генрих загалом природніший, відповідно своєму нахилу до спокою і задоволення. Обидва королі вірять у божє післанництво їхньої влади.

В „Ришарді II“ осуджував Шекспір державну господарку, в наступному творі він звернув увагу на зовнішні справи, яких представником є король Джон. В обидвох драмах представляє руїну краю внаслідок негосподарности, в обидвох високо поставлено індивідуальну силу і відвагу: там у Булінбруку, тут у Фокнбріджу. Король Джон активний і проворний, але й він дещо трусливий, хоч менше, ніж Генрих VI і Ришард II. Як названо Генриха VI черцем на престолі, так знов король Джон далекий від того, щоб бути англійським монахом. Він тільки

в тім подібний до нього, що загалом має до діла з церквою. Ми піднесли в Ришарда II все хиткий настрій, який йому властивий, у короля Джона мусимо його назвати безхарактерністю.

Поет, який пізнав політичну гру, переконався в часі творчості, що влада в державі спирається на насильстві й навіть на терорі. Маргарета й Булінбрук це йому ствердили. Постать Маргарети з „Генриха VI“ неначе домагалася представлення безоглядності, сили, терору в постаті мужа. Це сталося в постаті Ришарда III, як повнім контрасті, до деякої міри екстремі, в порівнянні з дотеперішніми королівськими посталями. Король Джон не знав жадної простої лінії поступовання в змаганню до мети. До такої жорстокості, як Ришард III, був би ніколи не дійшов. Ришард це уосіблення зла на світі. Він для нас як той прадеспот, як вічний представник жадоби володіння, як кровожадний, тиранський король. У своїм сліпим, бунтівливим самолюбстві є він знов подібний до свого контрасту, є споріднений з Фолстафом. Ришард III є такий п'яний людською кров'ю, як Фолстаф вином. Гумор Фолстафа пригадує нам діявольські жарти Ришарда III. По кривавих трагедіях, передусім по „Ришарді III“, створив Шекспір у Фолстафі комічну противвагу глядачеві для утіхи, а собі для освободження з понурих настроїв.

Короля Генриха IV наділив поет таким політичним змістом, як ніякого із своїх королів.

Що до Генриха V, то можемо сказати, що ледви чи є більший контраст у посталях Шекспіра, ніж між сильною волею, гарячим бажанням успіху, обдарованим знаменитою красномовністю Генрихом V і Генрихом VI, який боїться діла. Генрих V — це романтичний бард (беручи на увагу його знамениті монологи й промови), войовник і король в одній особі.

6.

Шекспіра славлять передусім як „філософічного біографа, а не як політика, чи історика“. Ці слова є правдиві щодо дальшої доби творчості поета, бо в „Історіях“ він часто є зобразником минулого й тому нпр. у „Генриху VI“ і в „Королі Джоні“ найвизначнішими посталями були не королі. Однак це діється аж не так, щоб ми могли сказати з Ж. Спенс (ст. 31): „що героєм драми є радше суспільність як цілість, а не яка особа“, тому що Шекспір поза іншим „не взяв на увагу ані розвою конституційних вольностей“ (Штайніцер, ст. 307), ані „перестрою февдальної держави в новітню монархію, ані абсолютизму і деспотизму“. (Штайніцер, ст. 148).

Також не зовсім правдива є гадка Пейтера: „Королі Шек-

спіра не є великі, ані не були так подумані, радше малі, або звичайні смертники, яких обтяжено величчю, але лише з патетичним вислідом, бо кожному ясна їхня природня слабкість“. Щодо Генриха VI і Ришарда II ця думка правдива, але Ришард III, Генрих IV і Генрих V є яскравими примірами проти таких гадок. Мабуть не є виключене, що поет бажав у Ришарді II дати своїм землякам образ злого легітимізму і доброго іллегітимізму. Одначе на узурпатора не вибирають душевно вбогої людини і Шекспір ніколи такої не вибрав.

А навіть знаменне є становище Шекспіра до узурпатора. В Ришарді III і Генриху IV представляє поет завойовників престолоа власними силами. Такому Генрихові IV був би признав престіл кожної хвили. З цього, очевидно, не можна думати, що Шекспір противник володаря з божої ласки. Ні! В його схопленню постатей можемо вчитати, що в державі з Божої ласки обов'язок короля є в тісній злучі з Божим і природнім правом. Якщо король його порушить, то наступає усунення народніми зборами. Шекспір віддає першенство заслугі. На це маємо дослівне потвердження у нього — крім вже тут названого становища між королем із права і здібним узурпатором. В „All's Well That Ends Well“ король говорить так:

„From lowest place when virtuous things proceed,
The place is dignified by the doer's deed:
Where great additions swell, and virtue none,
It is a dropsied honour. God alone
Is good without a name. Vileness is so:
The property by what it is should go,
Not by the title...
...Honours thrive,
When rather from our acts we them derive
Than our foregoers“. (II, 3, 132-144)¹⁾.

Оцінюючи королівські постаті з „Історій“, всі признають — яке становище вони до них не займали б — що Шекспір окружив їх цим елементом, який називається „poetical grace“ і тому задержать вони все своє місце в літературі. Твори, в яких вони представлені, назвав один англійський політик першою і найкращішою лектурою дипломата: стільки в них досвіду, опертого на вірнім спостереженню. Штайнідер (ст. 321) називає „Іс-

¹⁾ Коли з нижчого місця шляхотне діло походить, то діло робить честь цьому місцю. Де вимагають багато почестей, але без заслуг, це честилюбність хора на водяну пухлину. Тільки Бог є добрий сам собою. Зле залишується злом. Внутрішня вартість рішає, а не титул. ...Правдива честь там, де вона спирається на власні діла, а не на діла предків.

торії“ за Шлеглем: „найбільшою, національною епопеею, яку має якийнебудь нарід... це пропам'ятна книга, рід світської Біблії“. За Шекспірові „Історії“ називає його Штайніцер (ст. 321) „найбільшим істориком, що проявився поетично“, обмеживши передтим (на ст. 318) такий титул для Шекспіра.

Цікаво завважує щодо Шекспірових королів Джон Бейлі в своїм найновішій творі (ст. 32): „Він (Шекспір) змальовує портрети сімох англійських королів. Чи він їм схлібляє? (Це питання вже порушено вище в цій праці). Чи він їх ощадив? За винятком свого героя Генриха V, що за галерія злочинців і дурнів! Зрадлива і жорстока непридатність Джона, елегантна і реторична непридатність Ришарда II, узурпатор Генрих IV, хирляк Генрих VI, божевільний злочинець Ришард III, віроломний і невдячний Генрих VIII: що за низка постатей змальованих монархістом! А найвищі верстви не ліпше вийшли від королів. Просто треба сказати, що тут зовсім не маємо діла з історією дворака. Ніякий республіканець не міг би забажати кращого тексту до своєї промови проти монархії й аристократії, як сцена за сценою в цих драмах. Що за непридатність, зрадливість, жорстокість, байдужість до всього, за винятком власних інтересів, всюди проявляють королі й аристократія! Зрадливість передусім, зрадливість найгіршої якості на кожній сторінці“. А далі на ст. 33-34: „Генрих V починає від зради; Генрих VI (?) і Ришард III не дуже різняться від них. Навіть у Генриху VIII зрадливо ошукано Бакінгема, а поведіння короля супроти королеви і Вулсі є яскравим приміром невдяки і зради“.

КОРОЛІ З СЕРЕДНЬОЇ ДОБИ ТВОРЧОСТІ.

З „Мірою за міру“ входимо в добу творчости Шекспіра, в якій його герої почувають себе носіями моральної місії. З цього почуття наростає у них зловіщий конфлікт. Один із героїв „Міри за міру“ каже, що світа вже не можна поліпшити, що зло можна знищити знищенням світу. Із штуки набираємо вражіння, що зіпсуття за велике для реформатора; воно його радше пірве за собою, ніж дасться опанувати. Тим, що віддає всі свої сили для відродження вітчизни, є князь Відня. Як і в державнім життю, так і в суспільнім бажає він підпорядкувати вимоги природи нормам духового життя. Пошана, карність, розум невідкличні в державнім і суспільнім життю: Claudio, Death is a fearful thing. (Смерть це страшна річ). Isabella: „And shamed life a hateful (А ганебне життя ненависне!)“ (M. f. M., III, 1, 116-117).

Сказано, що колиб Євангелії не було, то ця драма покли-

кала б її до життя: стільки переконливої сили, морального світогляду в постаті князя¹⁾ і в його пізнішій жінці так в словах, як і на ділі.

Слова, які наводимо, з „Міри за міру“, лучать нас з одною з найближчих постатей Шекспіра, з Гамлетом.

„Our doubts are traitors

And make us lose the good we oft might win

By fearing to attempt“ (M. f. M., I, 4, 77-79)²⁾

Говоримо остільки лише про Гамлета, що він сам паде жертвою морального зіпсуття світа.

Згідно з джерелом: Belleforest-Boaistuau Histoires Tragiques, Paris 1559. The Historie of Hamblet, 1585(?) мусів Гамлет, якого названо „crafty and politique“, удавати хорого, щоб уникнути тиранства свого вуйка. Пізніше мав він пімстити на вуйку смерть свого батька і навіть мав стати королем. У джерелі він більше молодечий, притім криваво жорстокий: він казав потяти трупа убитого ним і віддати свиням на жир. Ні сліду філософічного хисту в героя. Шекспір дав нам трагедію нерішучого принца, який так із внутрішніх, як і з зовнішніх причин не міг зараз виконати належної пімсти. На твір мали вплинути „Thyestes“ Сенеки і „Spanish Tragedy“ Кіда. Ж. Спенс (ст. 71) так пише про вплив цього останнього твору: „Це була та ідея, яку він передав у заповіті Шекспірові, а саме представити велич боротьби людської душі, яка вкінці тріумфує над тілом“.

На мою думку проф. Вольф і також Й. Мортензен мають слушність (щодо повстання трагедії „Гамлет“), коли саме при „Гамлеті“ намагаються нав'язати до деяких переживань особистих поета. Й. Мортензен так пише про повстання драми: „Гамлет це виняткова людина ренесансу, яку відкрив великий геній Шекспіра в моменті зворушення, коли робив рахунок із життя і притім відкривав найглибші тайни своєї душі (Цит. Янценом у Jahrbuch der Sh. Gesellsch. 1918, ст. 150). „Гамлет“

¹⁾ В. Келер (ст. XXIV) бачить у постаті князя самого Якова I. Як би там не було з датою написання „Міри за міру“, яку Келер ставить по „Отеллю“, знаємо, що на Якові I зовсім завелися пуритани (тому, очевидно, ще не називаю комедії пуританською). Він багато більше журився покриттям видатків, ніж піднесенням моралі. До того слова Ескаля про князя вказують скорше на зв'язок із такими постатями, як Генрих V: „Rather rejoicing to see another merry than merry at any thing which proffess'd to make him rejoice“ (M. f. M., III, 2 249-251). (Радше радіючи радістю іншого, ніж власною).

²⁾ Наші сумніви це зрадники, що є часто причиною того, що тратимо добрі нагоди, не пробуючи для страху.

містить важніші думки про штуку, життя і його ідеали, релігію і державну владу, ніж інші драми Шекспіра“.

Гамлет має пімстити смерть свого батька. Він не буде ніколи вдоволений, доки не виконає свого завдання. Світ зовсім інший, ніж цей, який він пізнав у книжках. Він може навіть заявити: „The time is out of joint: O cursed spite, That ever I was born to set it right.“ („Hamlet“, I, 5, 189-190). Річі, що були для нього найсвятіші, тратять вартість. Любка, для якої знав палкі слова кохання, стає в дійсності знаряддям сім'ї. Слова Ляерта про любов Гамлета,

„A violet in the youth of primy nature,
Forward, not permanent, sweet not lasting,
The perfume and suppliance of a minute;
No more“ (H., I, 3, 7-8)¹⁾

мають для Офелії більше значіння, ніж уся палюча любов Гамлета, хоч її пізніше божевілля — спричинене, щоправда, перед усім смертю батька — говорить нам про силу і глибину її почувань. Його мати — замужня за вбивцем батька. Ані такі представники верхів данської суспільности, як Гільденштерн і Розенкранц, ані такі політики, як Польоній, не могли переконати Гамлета, що світ на добрій дорозі... „to be honest, каже Гамлет, as this world goes, is to be one man picked out of thousand. (H., II, 2, 178-179)“. Самому світові бажає він заглади: „... we will have no more marriages: those that are married already, all but one shall live; the rest shall keep as they are“ (H., III, 1, 155-157)²⁾ Оживляючи проміння сонця, життєва радість покидають його Мати каже до нього:

„Good Hamlet cast thy nighted
colour off,
And let thine eye look like a friend on Denmark.
Do not for ever with thy veiled lids
Seek for thy noble father in the dust... (H., I, 2, 68-71)³⁾).

Тільки вищі вимоги, поставлені Богом людині, велять йому жити; він був би давно покінчив з життям, колиб мав певність, що немає життя на тім світі. Ні, він вірить у життя позагробове.

¹⁾ Як фіялка ранньої весни, завчасна, тому хирлява, любя, але не трівка: запах хвилиний і більш нічого.

²⁾ „Бути чесним у цьому світі, то значить бути одним із тисячі. Самому світові...: Ми не бажаємо більше подруж: ті, що вже жонаті, будуть дальше жити за винятком одного; решта повинна жити такими, як є.“

³⁾ Любий Гамлете, кинь цей хмарний погляд і подивися як приятель на Данію. Перестань опускати свої повіки до землі, шукаючи там свого шляхотного батька.

Він каже, висказуючи притім своє недовір'я до науки, іншої вартості життєвої, яка могла його захопити:

„There are more things in heaven and earth
Horatio

Than are dreamt of in your philosophy“ (Н. I, 5, 167-168).¹⁾

Тому й дає раду артистам брати на увагу моральні вартості життя (Hamlet, III, 2, 1-41). Він змагає до відродження життя, причому мистецтво має бути йому помічне. Користуючися сценою для себе самого, не осягає цілі: викрити морду при допомозі вистави не вдається йому. Суб'єктивний доказ він має для себе, хоч дух міг бути злим духом*), як він сам виражується:

„The spirit I have seen
May be the devil: and the devil hath power
To assume a pleasing shape; yea, and perhaps
Out of my weakness and my melancholy,
As he is very potent with such spirits,
Abuses me to damn me: I'll have grounds
More relative than this“. (Н., II, 2, 627-633)²⁾.

Застановимося, чи Гамлет ділав за устійненим пляном. Маємо такі вискази в драмі щодо його плянового ділання: Гамлет каже про себе: (Н., V, 2, 220-221) „Since he (Laerters) went into France, I have been in continual practice“. (можливо, щоб могли зміригися з сильнішим Клявдієм). В монолозі (Н., IV, 1, 86) згадує він — можливо, що це тільки загально сказано, — про „enterprises of great pitch“. Він каже:

„'tis the sport to have the engineer
Hoist with his own petar: and 't shall go hard
But I will delve one yard below their mines,
And blow them at the moon“. (Н., III, 4, 206-209),³⁾ може

тільки про двох дворян, його давніх товаришів. Або: „There's

¹⁾ Більше є річей на землі і небі, ніж снилося вашим філософам.

²⁾ Кожний теолог назвав би цього духа злим духом: ніякий добрий дух на думку християн не буде взивати до пімсти. Пімста сама в собі не є християнська. Ш. Стівпс (з рецензії Грабава в *Jahrbuch der Sh. Gesellsch.*, 1918, ст. 117) каже: „Гамлет у порівнянні з джерелом — оповіданням про Гамлета Belleforest-a, у Шекспіра схристиянізований в цілості проблеми“. Май-Родер (ст. 88) говорить про навернення Гамлета до віри в Провидіння. Однак цього моменту обоє не завважують.

³⁾ Той дух, що його я бачив, міг бути дияволом: диявол може прибирати постать, яка йому до вподоби. Може й справді, надуживаючи мою слабкість і меланхолію, бо такий стан душі дуже йому догідний, тягне мене в пропасть: я хочу мати певніші докази, ніж цей.

³⁾ Йде про те, щоб інжинера його власною петардою висадити в по-

a divinity that shapes our ends, Rough-hew them how we will". (H, V, 2, 10-11),¹⁾ а в іншому місці: „purposes mistook Fall'n on the inventor's heads". Це місце може відноситися до плянів Клявдія). А всежтаки Гамлет ділає імпульсивно. Мимо того, що він не доказав морду і не діпнявши цілі, попав у безоглядну ворожнечу з Клявдієм, він хоче убити Клявдія. Він не хоче того зробити при молитві, бо інакше він був би його замордував (H., III, 3, 73-95). Зараз при матері, яка ніколи не сказала: „ні" на його обжалування, він почує себе сильнішим, бо вона його любить і через свою мовчанку мабуть потверджує морд; до того захочений духом кидається до діла і замість короля вбиває Польонія. Досі він не здобув ніякого певного доказу на морд; він задовольнився суб'єктивним доказом. Тому не можемо притакнути Май-Родегові про зовсім плянове ділання — від початку до кінця. Гамлет засвоює собі пізніше віру в Провидіння, яка зовсім підходить до його ділання, щоб знов вагати, хоч має докази в руках проти короля, що наказав його згладити. Замість утворити стороництво в краю, який його так любив, що король боявся усунути його і казав:

„Yet must not we put the strong law on him (Hamlet):
He's loved of the distracted multitude,
Who like not in their judgement, but their
eyes" (H., IV, 3, 5-8)²⁾ — він виконує обов'язок, надіючись

на справедливість Божу.

А правні застереження, про які говорить Келер (Köhler) і Май-Родег, чому саме вони в Гамлета мали б грати таку роль, а у Генриха IV, Персі, архнепископа Йорк (в „Генриху IV") і в Ляерта, в тій самій драмі мали би бути зовсім без значіння? Ляерт піднімає повстання, а король тільки оправдується перед ним.

Якщо згодимося на те, що Гамлет вдовольняється також суб'єктивним доказом, то мусимо частинно приписати йому самому пересунення морду: він же людина більше контемплативної, ніж діла. Його змісл правди (він не знає „здається"), увага на релігію здержують його від виконання пімсти. Морд треба відповідно доказати. Він каже:

„Thus conscience does make cowards of us all;
And thus the native hue of resolution

вітря. Це буде нелегка штука. Я саме ще глибше їх мін підкопаюся і пушчу їх під місяць.

¹⁾ Якесь божество надає постать нашим ділам, що їх ми лише здебільша обтісуємо... Невдатні пляни падуть на голову винахідника.

²⁾ Але ми не повинні стосувати тут твердого права: його любить нарід, що не дає себе вести розумом, а лише видом.

Is sicklied o'er with the pale cast of thought,
 And enterprises of great pitch and moment
 With this regard their currents turn awry
 And lose the name of action". (H., III, 1 (83-88).¹⁾

Дух говорить про занедбання пімсти, про „thy almost blunted purpose“ (H., III, 4, 111). Його сумніви здержують його від діла:

„Now, whether it be,
 Bestial oblivion, or some craven scruple
 Of thinking too precisely on the event,
 A thought which, quarter'd, hath but one part
 wisdom
 And ever three parts coward“. (H., IV, 4, 39-43).²⁾

Його друг Гораціо закидає йому пересаду в роздумуванню над справами:

„'T were to consider too curiously, to Consider so (H., V,1, 226))³⁾.

Він повільний у противенстві до скорого Ляерта. Він їде до місця учених, до Вітенберги, Ляерт до розкішного Парижа. Правда, що з доказами вини в обидвох справа стоїть зовсім різно, але і з доказом у руках зволікає Гамлет. Тільки вид во-яка, що тядне в боевому поході в далекі краї на стрічу незна-ній долі й обставина, що незабаром має дати вияснення про смерть Розенкранца і Гільденштерна, кажуть йому занехати дальше доказування і приготуватися на останній чин. Як би там не було, коли він не вспів прилюдно доказати вини вуйка, то повинен був або розпочате діло довести до кінця, або від виконання зовсім відступити і погодитися з вуйком: так говори-мо ми інші. Ляерт у своїм завданню говорить про права чести, які приневолюють його не годитися. Він приймає слова поми-рення від Гамлета, але рівночасно заявляє:

„I am satisfied in nature,
 Whose motive, in this case, should stir me
 most
 To my revenge: but in my terms of honour
 I stand aloof; and will no reconciliation“ (H., V, 2, 256-259).⁴⁾

¹⁾ Так сумління робить нас всіх боягузами. Хоробра підприємчивість блідне під впливом роздумування і заміри, повні сили й значіння, виминають належну дорогу й тратають ім'я чину.

²⁾ Не знати, кому це приписати, чи забуттю, гідному звіряти, чи три-возному, дрібничковому роздумуванню над подією. Думка, що береже, має три часті трусливості, а лише одну часть знання.

³⁾ Так розуміти справи — це значило б їх брати аж надто докладно.

⁴⁾ Я в серці вдоволений, що саме в цьому випадку власне найбільше

Король говорить про пімсту, яка не має знати границь:

„No place, indeed, should murder sanctuarize;

Revenge should have no bounds“ (Н., IV, 7, 127-128).¹⁾

Після цього не можемо згодитися на слова Май-Родера (за Köhler-ом, ст. 12): „Великий під'єм духа, який черпаємо з драми, це свідомість, що часи Ореста минули, що минула вже кривава пімста і що дозрів новий лад моральний“. Гамлет усією своєю істотою знає пімсту і тільки її.

У нього можна говорити про деяке заплутання. Від повного замішання хоронить його релігія, бо він признає, що керування людських справ залежне від вищої сили*). Його самого, так, як стоїть перед нами, можна признати перемогою людини ренесансу. Про символізування переходу з часів ренесансу в добу реформації не можна так говорити, як це робить Май-Родер (ст. 95), бо Гамлет вже на початку не так то зовсім спирається на власну волю: вже зразу увага на релігію стримує його від діла. Він упав жертвою свого тяжкого завдання.

Учасники трагедії в цей спосіб характеризують Гамлета: Офелія:

„O, what a noble mind is here o'er-thrown!

The courtier's, soldier's, scholar's, eye, tongue, sword;

The expectancy and rose of the fair state,

The glass of fashion and the mould of form,

The observed of all observers, quite, quite down!“

(Н., III, 1, 158-162)²⁾

Клявдій:

„...he, being remiss,

Mos generous and free from all contriving“ (Н., IV, 7, 135-136)³⁾

Гораций:

„(Now cracks) a noble heart. (Good night), sweet prince,

повинно побуджувати до пімсти. Одначе йдучи за правилами чести, я не можу миритися.

¹⁾ Ніяке місце не може захистити морду. Пімста не повинна знати ніяких меж.

²⁾ Шляермахер (цит. Май-Родер, на ст. 93) каже, що це пізнання міститься не тільки в Гамлеті, але також „у кожній драмі Шекспіра“.

³⁾ Що за шляхотний дух тут звихнувся! Дворака, вояка, вченого зірмова й меч; квіт очидань могутньої держави; взірєць моди, мета найкраших — усе те зруйноване.

³⁾ Він вибачливий, найшляхотніший, не знав ніяких підступних плянів

(And flights of angels sing thee to thy rest!) (H., V, 2, 369-371)¹⁾
Фортінбрас:

„For he (Hamlet) was likely, had he been put on,
To have proved most royally“. (H., V, 2, 408-409).²⁾

Проф. Айхлер (ст. 370) називає Гамлета: „der eine vielleicht umfassendste Gentleman Shakespeares“. На думку А. Брандля (IV, 131, цит. Май-Родер, на ст. 7): „Гамлет це одинока ідеальна по-стать, яку створив Шекспір“. Май-Родер (ст. 16), доказавши за Буркгардтом і Гобіно всесторонність людей ренесансу, пише: „Так, як Гамлет вони нині розкошуються в ніжних почуваннях і мистецькій, духовій праці, зате завтра даються пірвати бурли-вому напорові настрою Персі до насили й геройських діл. Саме в цьому пункті данський королевич є справжньою дитиною свого гордого і великого часу“.

З уваги на правні застереження щодо короля ми мусяли задержатися на особі королевича Гамлета. Ми піддали в сумнів ці застереження і підкреслили інші рішаччі причини на проволі-кання Гамлета. Правда, що і в драмі знаходимо високі слова про уряд короля, але їх ніколи не висказав сам Гамлет, тільки сторож тих прав і його креатури. Радість короля —

Клявдій:

...in grace whereof,
No jocund health that Denmark drinks to-day,
But the great cannon to the clouds shall tell,
And the king's rouse the heavens shall bruit
again,
Respeaking earthly thunder“. (H., I, 2, 124-128).³⁾

Розенкранц:

„The cease of majesty
Dies not alone; but, like a gulf, doth draw
What's near it with it: it is a massy wheel,
Fix'd on the summit of the highest mount,
To whose huge spokes ten thousand lesser things
Are mortised and adjoin'd; which, when it
falls,
Each small annexment, petty consequences,

¹⁾ (Оце розірвалося) шляхотне серце. (Добраніч), любий королевичу, (нехай хори ангельські співають тобі до сну).

²⁾ Це певне, якби був дожив, був би взірцем королів.

³⁾ Тому на його честь кожний піднесений нині тост моздірі крикнуть до хмар і королівський бенкет дійде до неба, що відповість на земний гук.

Attends the boisterous ruin. Never alone
Did the king sigh, but with a general groan". (Н., III, 3, 15-23).¹⁾

Клявдій:

There 's such divinity doth hege a king,
That treason can but peep to what it would,
Acts little of his will". (Н., IV, 5 (123-125).²⁾

Останні слова мали б спонукати нас бачити в Клявдію відношу Ришарда II. Одначе ці слова треба взяти радше за голос доби Шекспіра про уряд короля, ніж брати їх за характеристику Клявдія.

В джерелі Шекспіра Клявдій називається Фенгон. Про нього сказано, що він „зрадливо вбив і одружився з жінкою брата“. Він стратив дорадника і врешті Гамлет його переміг. У Шекспіра всі його шанують і ніхто не знає про його морд. Знаменита є його промова у Шекспіра (I, 2), якої виводам Гамлет піддається. Зразу є він ввічливий для Гамлета, коли каже його шкільним товаришам привернути Гамлетові радість і бадьорість. Пізніше для власної оборони приказує його згладити. З давніших постатей він пригадує нам Генриха IV, з пізніших Мекбета. Слова, які він висказує про свою дружину (Н., IV, 7, 14-17), міг також сказати Мекбет про Лейді Мекбет, тільки доля Лейді є більше подібна до долі Офелії, ніж королеви з „Гамлета“.

Гамлет подібний до найближчої постаті, до Брута (може й навпаки). Обидва є ідеалісти, обидва з філософічним нахилом. Брут, доктринер, дивиться на життя так, яким воно повинно бути, тому не видить дійсного. Обидва мають виконати особисто важне діло. Брут робить це з повнотою енергії, а все таки не осягає цілі. Рефлексії Гамлета зображують річі інакше, ніж вони є, що лучиться з його самотнім завданням, яке його зовсім опановує. Обидва падають, але з честю. Обидва не належать до цього зіпсутого світа.

Можливо, що повстання республіканського Есекса послужило спонуканою для реформаторських постатей в „Юлію Цезарі“. Йде про забрання влади в державі. Хочуть коронувати дотеперішнього верховода, мужа найбідш заслуженого для вітчизни. Щоб звільнити найвищі, державні інтереси від самоволі мас,

¹⁾ Мавстат не кінчить ніколи своїх життєвих днів одинцем, але наче та пропасть проглощує все, що близько нього. Мавстат, наче те великанське коло, вміщене на верху гори, до його шприх прилягає незвичайна кількість річей; коли те коло впаде, то всі ті дочіпки летять із ним у пропасть. Ніколи король не стогне, не викликаючи загального зідхання.

²⁾ Божество — так береже короля, що зрада може тільки плянувати, але доконає лише дуже мало.

хочуть поставити в Римі найвищу владу в особі короля. Цезар є одиноким найвідповіднішим кандидатом до корони. Касій, який по думці Цезара: „looks Quite through the deeds of men“, (I, 2, 202-203), в цей спосіб висказується про Цезара:

„Now, in the names of all the gods at once
Upon what meat doth this our Caesar feed
That he is grown so great?“ (Jul. Caes., I, 2, 148-150).¹⁾

Цезар також відзначається нерішучістю, яка й спричинює його упадок. Касій це філософічна натура: „He thinks too much: such men are dangerous“ (Jul. Caes., I, 2, 195)²⁾ і тому для практичних справ непридатний. Брут, для якого єдино рішає добро народу, також програє. Реформаторські заміри Касія і Брута не повелися. Народ не дозрів ще до них. По трупах товаришів іде практичний, гарячий, здібний Антоній, найліпший бесідник Риму. Йому належить влада: він розумів найкраще клич вулиці: *ranem et circenses*.

Шікінг (ст. 46) противиться гадці про театральність Юлія Цезара. Притім він завважує: що в нього „це, що розбуджує честь і величне, є в звуці з патосом“.

Ми ще звернемо увагу на слова Ю. Цезара, які він висказує про свою силу й постійність, які додають до рис для вірцевого володаря:

But I am constant as the northern star,
Of whose true-fix'd and resting quality
There is no fellow in the firmament“ (Jul. Caes., III, 1, 60-62).³⁾

Проти партійности виступає поет у „Троїлю і Кресиді“. Він вказує на Трою, яка єдністю довго опиралася ворогам. У греків не так; у них: „how many Grecian tents do stand Hollow upon this plain, so many hollow factions“.⁴⁾ Між горожанами держави мусить бути задержаний порядок рангами: „Degree being vizarded The unworthiest shows as fairly in the mask“. (T. a. C., I, 3, 83-84)⁵⁾. В природі, між планетами бачимо впорядкування:

„degree, priority, and place,
Insisture, course, proportion, season, form
Office and custom“ і все про осередок, сонце.

¹⁾ Тепер, на всіх богів, скажи мені, чим живиться цей наш Цезар, що став такий великий.

²⁾ Він думає за багато, такі люди є небезпечні.

³⁾ Я є такий сталий, як північна зоря, що в тій сталості не має товариша на небосклоні.

⁴⁾ Скільки наметів грецьких на долині, стільки там партій гоłosловних.

⁵⁾ Коли рангу закриєш, то й найменш важний буде здаватися вартний у своїй масці.

„And therefore is the glorious planet Sol
 In noble eminence enthroned and sphered
 Amidst the other; whose medicinable eye
 Corrects the ill aspects of planet evil,
 And posts, like the commandmens of a king,
 Sans check to good and bad...
 ... O, when degree is
 shak'd,
 Which is the ladder to all high designs,
 The enterprise is sick!“ (Т. а. С., I, 3, 86-103).¹⁾

Соціальне життя тоді неможливе. Задержанням ступнів залишаються:

„The primogenitive and due of birth,
 Prerogative of age, crowns, sceptres, laurels,
 But by degree, stand in authentic place?
 Take but degree away, untune that string,
 And, hark, what discord follows! each thing
 meets
 In mere oppugnacy:...
 Force should be right...
 Then every thing includes itself in power,
 Power into will, into appetite“ (Т. а. С., I, 3, 106-120).²⁾

В „Тройлю і Кресиді“ виразно зазначає поет, що державне життя недомагає, коли сила йде перед правом, що за багато честилюбства веде державу в замішання. „Nature, каже Гектор, craves/ All dues be render'd to their owners“ (II, 2, 173-174).³⁾ Малий і великий мусять підчинитись праву; всяка самоволя мусить зникнути з держави.

„There is law in each well-order'd nation,
 To curb those raging appetites that are
 Most obedient and refractory“ (Т. а. С., II, 2, 180-182).⁴⁾

¹⁾ Ступінь, першенство й місце, постійність, біг, міра, пора, повинність і звичай..... З тієї причини і сонце, ця ясна планета, в почестях на горішнім престолі в оточенні інших; воно своїм ясним оком лічить вплив лихих планет і без опору мов володар видає прикази, так добрим, як і злим... О, коли порушене степенування, що є драбиною великих плянів, тоді замірене діло недомагає.

²⁾ Чи ж первородність і привілеї віку, корони, берла й лаври не стоять на своєму місці завдяки степенуванню? Залиши степенування, спусти тільки ту одну струну, а почуєш, що за дисонанс повстане! Всюди війна... Сила стає одиноким правом. Все опирається на насильстві, на самоволі насильства, на пожаданнях воля.

³⁾ Природа вимагає, щоб звернути належне власникові.

⁴⁾ В кожному упорядкованім народі є право на те, щоб гамувати ті шалені пожадання, що послуху не знають.

Як лікарство знає Тройл для державного життя честь — славу:

„glory...

As smiles upon the forehead of this action (не давби він)
For the wide world's revenue“. (Т. а. С., II, 195-206).¹⁾

Честь оживляє все, не менше сильно, як набій і меч, каже один із героїв на іншому місці.

Ніде Шекспір не виразив засади неминучого поділу в політичній і суспільній життю подібно, як це є в фізичному світі, ніде так докладно не вказав на конечність задержати його, як у „Тройлю і Кресиді“. І щодо суспільних поглядів кажуть про Шекспіра, що йому належить велика честь у кристалізації політичної думки Англії. „Наш найбільший поет, наш найбільший мистець життя — пише один англієць — має визначний уділ у формуванні душі Англії“.

Ми бачили, що Юлій Цезар не хотів прийняти корони, а всежтаки впав. Знов усю істоту Мекбета оживляло одне бажання: самому бути коронованим королем.

Голіншед у своєму літописі співає хвалу пануванню Мекбета в його перших десяти літах. Він писав про нього, що колиб він був залишився таким самим до смерті, то було б можна зачислити його до найшляхотніших королів, які колись-будь панували. Але з часом виявилася знов його тиранська натура, що літописець приписав омані діавола. — В часі, коли поет творив Мекбета, цікавили його людські пристрасті: а саме наслідки неправного, узурпаторського, злочинного ділання. Такого Булінбрука поет вивищив, Мекбет через свій злочин терпить кару, паде. Поет умисне у своїй трагедії пропустив все добре з Голіншеда про Мекбета. Лише декілька добрих прикмет зібрав він у кілька епітетів, як: „Bellona's bridegroom“ (наречений Бельони), the peerless kinsman“ (незрівняний кривняк). Зло в Мекбеті побільшив поет якнайбільше. Шекспір навіть і словом не згадує про те, що Мекбет на підставі давнього закону мав право на престіл, бо королівські діти були ще малолітні. А заважило тут те, що Шекспір написав свій твір для звеличання нового монарха, який знаходить тут свого предка в особі Бенков*).

¹⁾ Слави, що всміхається на чолі діла, не давби за всі скарби світа.

*) У протиставленні до джерела Бенков у Шекспіра чистий і вільний від усякої вини в справі замордовання правного короля. Поет виразно зазначив, що Бенков вищий у вартості й здібностях від Мекбета („Macbeth“, III, 1, 55-56). Для Данкена — можливо щодо Якова і плянового замаху на нього — знав поет лише слова похвали. Він каже:

Мекбетом пригадає Шекспір дещо Ришарда III. Так само, як Ришард, є й Мекбет кривавий, підступний тиран, притім хоробрий узурпатор. Але Ришард III був кровожадний з природи, з вдачі; Мекбет стає таким через обставини, бо маємо таку його характеристику перед доконаними мордами:

„too full o' the milk of human kindneß
To catch the nearest way: thou wouldst be
great;
Art not without ambition, but without
The illness should attend it: what thou wouldst
highly,
That wouldst thou holily“ („Macbeth“, I, 5, 18-22).¹⁾

Він каже про себе, про своє минуле:

„The time has been, my senses would have
cool'd
To hear a nightshriek; and my fell of hair
Would at a dismal treatise rouse and stir
As life were in 't“ (M. V, 5, 10-13)²⁾.

Ришард II з уродження на тілі і душі покривджений, Мекбет вивінований природою якнайкраще:

„...I had else
been perfect,
Whole as the marble, founded as the rock,
As broad and general as the casing air“ (M., III, 4, 21-24).³⁾

Всі ближчі обставини, містичний світ, заохота*) власної жінки спонукують Мекбета до морду. Ришард III не потребував ніяких дорадників, він доконував мордів, бо вони одинокі його вдовольняли, його, вродженого злочинця. Думки Мекбета після доконаного морду не дають йому спокою; Ришард III був

„Besides this. Duncan
Hath borne his faculties so meek, hath been
So clear in his great office, that his virtues
Will plead like angels, trumpet-tongued, against
The deep damnation of his taking off“, (Macbeth,
I, 7, 16-20).

= Крім того Данкен панував так лагідно і так чесно, що ці його чесноти будуть наче ангели голосом труб боронити його передпеклом.

¹⁾ Твоя вдача занадто змішана з молоком людської доброти, щоб ти ступив на найкоротшу дорогу. Ти хотів би бути великий, ти не без шанобства, однак бажав би досягнути велич чистими руками.

²⁾ Був час, коли я деревів, чуючи нічний крик, а моє волосся при страшних оповіданнях їшилося, так якби життя було в ньому.

³⁾ Колиб не те, я був би досконалий, здоровий як мармур, непорушний як скала, а такий загальний, як повітря довкола.

*) Шюкінг називав (ст. 70) Мекбета слабосилим, бо до замордовання Данкена потребує заохоти жінки.

безоглядний і не знав ніяких завдань крім ясно зазначених цілей. Він був типом найжорстокішого тирана. Патос і фантазія Мекбета надають йому людських рис, якими він близький до Ришарда II і Гамлета*).

В противенстві до „Гамлета“ в „Мекбеті“ йде все з незвичайною швидкістю. Як змагав Мекбет до цілі, так після сповнення діла хоче за всяку ціну задержати здобуте. Мекбет, як хоробрий вояк, обдарований незвичайною фантазією, гіпокрит, мстивий, людина сильних почувань, чим більше доконав мордів, тим більше збайдужів у них. Він іде за наглим бажанням своїх думок, які йому так чорно зображують положення. В своїй долі він порівняний до того, що знаходиться на краю страшної безодні, хватається в розпуді кожного стебла, щоб себе ратувати, і все таки паде. Доконаний морд мститься на ньому. Він тратить свого самотнього товариша, свою жінку і приходить до такого переконання про життя:

„Life 's but a walking shadow,
..... it is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing“ (M., V, 6, 24-28).¹⁾

Досі він відбув відворотний, душевний розвиток до своєї жінки: від душевної слабости до визнання:

*) Вже комедією „Міра за міру“ — як зазначено, почав Шекспір яскраво підкреслювати моральні вартості в житті. У Гамлета думка про позагробове життя здержувала його від діла. Мекбет не звертав уваги на друге життя; він впевняє, що кара не мине нас на цьому світі: „We'd jump the life to come. But in these cases/ We still have judgement here; that we but teach /Bloody instructions, which being taught, return/ To plague the inventor: this even-handed justice /Commends the ingredients of our poison'd chalice/ To our own lips“ (M., I, 7, 6-11)²⁾. Він, що в своїй хоробрості жорстокістю справив ворогам другу Голгофту, що про себе справедливо міг сказати: „What man dare, I dare“ (M. III, 4, 99) пішов на дно через своє зле діло, якого боявся, через лихі сили. У нього злі сили знайшли послух. На приречений ними певності він розбився: „And you all know, security /Is mortals' chiefest enemy“ (M. III, 5, 32-33). І тут, як і в „Гамлеті“ маємо потвердження, що кермування людськими ділами є в Божих руках. Аж до замордовання Данкена мав Мекбет у моральних ситуаціях страх і почував себе непевним (Шюкінг, ст. 72). Тільки з уваги на це Мекбет був сильнішим у бажаннях, ніж у ділі (M., I, 7 (41-45) і тому не можна говорити у нього про слабу волю і трусливість, як це робить Шюкінг (ст. 75).

¹⁾ Життя це тільки тінь, що проминає... це оповідання недоумка, голосне і повне шалу, але без значіння.

²⁾ Я не звертав би уваги на майбутнє життя. Але в цих випадках ми маємо присуд таку тут; кривава наука, яку ми даємо, мститься на нас самих. Справедливість кермує подану нами чашу отруї до наших уст.

„The mind I sway by and the heart I bear
Shall never sag with doubt nor shake with fear“ (M., V, 3, 9-10)¹⁾.

До його упадку причинюються зовнішні і внутрішні сили викликані ним повстання, армія з Англії і признання безвартости цього життя.

С. Ренсем (ст. 94) бачить у ньому: „правдивого шотляндця, повного забобону і страхіть невидного світу“, який замішаний у морд, через нього страчений.

Взаємини між володарем і підданим у державнім життю є так означені в „Мекбеті“:

Мекбет до Данкена:

„The service and the loyalty I owe,
...Your highness' part
Is to receive our duties; and our duties
Are to your throne and state children and
servants,
Which do but what they should, by doing every
thing
Safe toward your love and honour“ (M., I, 4, 22-27)²⁾.

Лейді Мекбет до Данкена:

Your servants ever
Have theirs, themselves and what is theirs in
compt,
To make their audit at your highness' pleasure,
Still to return your own“ (M. I, 6, 26-28).³⁾

Підданий є осяяний королівським блеском; він може йти в гору по королівських щаблях гідностей. Король розділює достоїнства й відношення: ..., „signs of nobleness, like stars, shall shine /On all deservers“ (I, 4, 41-42).⁴⁾ Того самого вимагав Монтейн в своїх „Есеях“.

Шекспір боронив у „Мекбеті“ правного стану річей в державі. Слова Лейді Мекбет після осягнення цілі могли бути упіпненням для всіх бунтівничих духів, могли вносити успокоєння всіх протилежних напрямів:

¹⁾ Дух мій і серце ніколи не задрижать із тривоги.

²⁾ Служба і вірність для Вас... Ваш королівський маєстат отримує від нас належний обов'язок, а наші обов'язки це діти й слуги престолоа й держави; вони все роблять, що до них належить, з любови й почести для Вас.

³⁾ Ваші слуги є все готові здати рахунок із того, що їм повірено в заряд і на Ваше зарядження вернути те, що все залишається Вашою власністю.

⁴⁾ Відзначення, як зорі будуть опромінювати тих, що на них заслужили.

„Nought's had, all's spent,
Where our desire is got without content:
'Tis safer to be that which we destroy
Than by destruction dwell in doubtful joy“ (М., III, 2, 5-8).¹⁾

Король Лір цікавить нас передусім як психологічна студія. Коли перестудіюємо джерело, то переконаємося, що король Лір є власним твором поета. Подаємо тут скупе звітлення Голіншеда про Ліра: „Коли Лір постарівся, двох князів, які одружилися з його дочками, думаючи, що їм за довго чекати, заки влада в краю перейде в їх руки, повстали оружно і захопили владу. Лірові залишено частинку“. Лір пішов до наймолодшої дочки, якій заподіяв велику кривду, а від якої таки одержав поміч проти двох інших дочок. Корделія особисто вирушила в поле, побідила своїх сестер і наново привернула батькові престіл. По дволітнім, спокійнім правлінню помер король Лір. Сестриніці Корделії побідили її й забрали в полон. З розпуки Корделія повісилася. Про божевілля Ліра, його полон і трагічний кінець Шекспір не знайшов ані сліду в літописця. Але одна народня баяда представляє в подібний спосіб смерть Ліра, як це робить Шекспір: „But when he (Lear) heard Cordelia's death /Who died indeed for love/ Of her father, in whose cause/ She did this battle move;/ He swooning fell upon her breast/ From whence he never parted:/ But on her bosom left his life,/ That was so truly hearted“. ²⁾

З того матеріалу створив Шекспір свій найвизначніший твір. Про „Ліра“ (і також „Гамлета“ та „Мекбета“) виразився Гете, що в них приблизився до нас новий світ, досі нам незнаний. У тій добі творчості віддався Шекспір студії характерів. Він ставить нас, по думці Гете, перед роздерту заслону людської трагедії: це світ, в яким віє буревій людських пристрастей. Людська доля виявляється в творах Шекспіра того часу. Епіграматичний матеріал, тривання дії „Гамлета“ лучиться із швидкістю дії „Мекбета“ в „Лірі“.

„Король Лір“ знайшов вже своє освітлення з психологічного боку в студії Штарка: „König Lear“, eine psychiatrische Studie, Jahrbuch der Shakespeare Gesellschaft, 1873, Bd. 34. Тому що з цього боку цей твір є найособливішим плодом Шекспі-

¹⁾ На ніщо все, коли наші успіхи не супроводить вдоволення. Безпечніше бути тим, що ми знищили, ніж через знищення мати сумнівну радість.

²⁾ Але коли він (Лір) почув про смерть Корделії, що згинула з любови до свого батька, що для нього вона вдалася в війну, він зімлілий упав на її груди, і з них вже не піднісся, а на її грудях, що були такі вірні, скінчив життя.

рового духа: пригадати тільки вибух божевілья Ліра в часі бурі, удає божевілья Едгара, професійне божевілья блазня, якого названо дивачним орнаментом варварських часів, — це сцени, якими Шекспір дорівнює найбільшим творам людського духа. Чарлс Лем, мабуть мав передусім на думці сцену бурі, виразився, що скорше можна відіграти на сцені одну з постатей Михайла Ангела або Сатану Мілтена, ніж короля Ліра. Це доказ всеобіймаючого генія поета, який створив таку постать.

Вже на початку дії виступає Лір як химерний і самовільний характер. Гонеріл завважує, що Лір, заки ми з ним познайомилися... put away /These dispositions, that of late transport you/ From what you rightly are“ („K. L.,“ I, 4 (241-242).¹⁾ Він стратив розум і тому Кент називає його глупим („When majesty stoops to folly“ („K. L.,“ I, 1, 151).²⁾ Гонеріл каже про нього: „Old fools are babies again“ (K. L.,“ I, 3 (19).³⁾ „If thou follow him, thou must needs wear my soxcomb“ („K. L.,“ I, 4 (116-117)⁴⁾ каже блазень до Кента. Нестерпучим є Лір на дворі своїх дочок („K. L.,“ I, 3 (4), „I, 4 (183), I, 4 (220-223), I, 4 (241-242). Аж до прибуття до Реган можемо сказати, що наша симпатія по боці дочок*). Коли умову між Ліром і Гонеріл та Реган зломано і Ліра неслухно обжаловано в повстанні („K. L.,“ I, 4 (345) і його, про якого Реган каже: O, Sir, you are old; /Nature in you stands on the very verge/ Of her confine“ („K. L.,“ II, 4 (148-150),⁵⁾ проганяють в часі страшної бурі ті, що йому завдячують корону, наша симпатія пересувається на бік Ліра.

Олбенієн каже про нього: „A father, and a gracions aged man, / Whose reverence even the head-lugg'd bear would lick“ („K. L.,“ IV, 2 (41-42).⁶⁾ Вже його „The best and soundest of his time hath been but rash“ („K. L.,“ I, 4).⁷⁾ Він був гордий і як володар не знав ніяких перешкод, де б він не звернувся, там уступали перешкоди. Тому не міг він у пізнішому віці привикнути до іншого способу життя, кермуватися терпеливістю і панувати над собою,

¹⁾ позбувся добрих наклонів, а дається уносити іншим.

²⁾ Маєстат улягає (піддається) глупоті.

³⁾ Старі дурні знову стали дітьми.

⁴⁾ Коли ти хочеш іти за ним, мусиш натягнути блазеньську шапку.

*) Якщо слова С. Ренсема відносяться до цього життєвого відтинку Ліра, то не можемо відмовити їм слушності: „Колиб навіть його дочки були ангелами, то саме Лір був такою людиною, щоб робити замішання“ (стор. 128).

⁵⁾ Пане, Ваша старість ставить вже Вас на край могили.

⁶⁾ Старенький батько, якого з пошани навіть медвідь, що його ведуть за шию, поцілував би (в руку).

⁷⁾ Навіть його найліпші літа були поквапні.

тобто створити в собі ці вартості, бо він їх не мав. Вже як старця повинні були дочки пошанувати його. Він будував на любові і привязанню дочок, звичайній основі життя, а його ошукали. Ми бачимо це страшне противенство між устійненою засадою родинного життя і його бурливою, неправильною, рвучою фантазією, яка змальовує йому життя ще чорнішими красками, ніж воно є, противенство між його природним нахилом і новим його завданням. Тому він іде на дно: це доводить його до божевілля.

У вибуху божевілля пізнаємо незвичайно різноманітне багатство його духа. Його палкі почування отвирають до дна його духові скарби. Він побачив зіпсуття, брак моральних вартостей у нашій людській роді, дальшу непридатність людини і тому він бажає їй цілковитого зникнення з землі. При тім пізнанню він сам тратить правильний біг духа, так скоропадним воно є для нього. Лір позбувається, як виразилися Давден і Брадлі (цит. Шюкінг, ст. 186), порожнечі і самолюбства: він піддається на їх думку процесові очищення. Лічить його лікар і Корделія.

Дальша увага поета звернена на це, щоб відповідно змалювати злий характер дочок, через що постать Ліра входить в ясніше світло. Едмунд вже побоюється, що

„(Lears) age has charms in it, whose title more,
To pluck the common bosom on his side,
And turn our impress'd lances in our eyes
Which do command them“. („K. L.“ V, 3 (48-51).¹⁾).

Маєстатичному, очищеному королеві відступає Олбенієн владу. Коли Лір довідується про смерть Корделії, яка в противенстві до нього стільки виказала добра й посвяти і його улічила, паде неживий на землю. Із смертю Корделії зникло сонце для нього на землі.

Твір „Король Лір“ назвав Людвіг могутнім концертом, перерваним сценою бурі, яку назвав великою симфонією, що в ній доходять до виразу найрізноманітніші тони. Сам король Лір прирівняний до сонця, довкола якого кружляють інші планети. — В. Келер (ст. XXVIII—XXX) висказує здогад, що „Король Лір“ згідно з головним мотивом невдячності повстав в атмосфері двору Якова. „Також Яків I мав важні причини нарікати на невдячність“. Келер дещо хотів би ідентифікувати короля Ліра з Яковом, що на нашу думку не є влучне: хіба Яків I, по думці Шекспіра, не потребував очищення, покути. До того Лір нор-

¹⁾ Його вік має чар у собі й може пірвати нарід за собою, а тих, що їх ми звербували для себе, може проти нас обернути.

мальний є хіба на кінці твору. Завважуємо, що в цій постаті підкреслено передусім рису королівського маєстату.

Крайсіг (Kreysig) виражується так про Ліра: „Він не знає ніякого іншого відношення до суспільности, як привілей, право і ласку із свого боку, просьбу, вдячність, покору зі „всякого іншого боку“ (Цит. Шюкінг на ст. 185'6). Шюкінг завважує, що це було звичайне відношення Шекспіра до короля. Ми скажемо, що так не є, бо в молодечій добі займав Шекспір інше становище.

„Король Лір“ походить із хмарної доби Шекспірової творчости, з доби його песимістичного світогляду. Світ треба було змінити. Досі пізнав він моральне зіпсуття в семейному життю („Гамлет“) і упадок моралі в державнім життю („Міра за міру“ і „Тройл і Кресида“), віроломність супроти пануючого, реформаторські пляни державного життя в „Юлію Цезарі“, невдячність дітей в „Королі Лірі“, панування грубої сили, терору, непогамованих пристрастей в життю.

Такого Тимона*) на морському березі будуть засипляти морські філі до солодкого сну, а морські вітри будуть співати божеську мелодію і так він забуде болі життя, нікчемність людей: *he made the winds his funeral dirge, his mourner the murmuring ocean seeking in the everlasting solemnities of nature oblivion*“¹⁾ бо „*The unkindest beast more kind than mankind*“ („Timon of A., IV, 1 (36)“²⁾). А досі маємо ще боєві натури, які зовсім не думають знаходити пімсти в смерті: Антоній, Коріолян великі постаті, яких протиставляв загалові. Антоній і ще більше Коріолян могли сказати: „*Odi profanum vulgus at arceo*“. Коріолян висказує ті слова про масу: „*With every minute you do change a mind and call him noble that was now your hate. Him vile that was your garland*“ (I, 4 **)³⁾. Щодо маси, то поет все виступав в обороні великої особистости. Масу, як таку, осудив

*) По думці В. Келера (ст. XXX) поет у „Тимоні з Атен“ виразив гірке нарікання Якова I на невдячність, яка його стрінула в його пануванні. Погляд безосновний.

¹⁾ Він вчинив із вітрів для себе похоронну пісню; його оплакує неспокійне море; він шукає забуття в величностях природи.

²⁾ Найдикша звірина ліпша від людини.

**) По думці Келера (ст. XXX) поет показав у „Коріолян“ через боротьбу Коріоляна з плебеями відносини Якова I. до парламенту. „Коріолян“.. є — пише В. Келер — яскравим протестом проти неслухності демократичної засади більшости“.

³⁾ Кожної хвилі змінюєш свою думку й називаєш того шляхотним, якого ти перед хвилиною ненавиділа, а того лихим, якого вінчала (лавровим вінком).

поет у повстанню Кейда, в „Генриху IV“, в „Юлію Цезарі“ і в „Коріолані“. Він не був її прихильником. А тому що і в своїм оточенні бачив незрілість маси, заступав ідею монархії. В цій монархії бажав мати впорядковане життя по заслугі. Доказом того є звеличання узурпатора і знаний присуд в „All's Well That Ends Well“. Шекспір дещо змінив опісля свій погляд. Можливо, що висказував своє власне становище до змов Мейна, Бая, до страшних планів Кейтсбі, Дірбі і Фокса (Fawkes), коли творив „Юлія Цезара“. В „Мекбеті“ узурпатори програли. Традицію вшановує тепер поет в цих словах: „The breach of custom is the breach of all“ („Cymbeline“). Він шукав, як мистець тужив за порядком, гармонією, рівновагою, за згодою з самим собою і також з оточенням, з державою. Звідси його розуміння державного життя, його позитивності й кінцевості, чого він ніколи не перечив.

КОРОЛІ З ОСТАННЬОЇ ДОБИ ТВОРЧОСТІ.

З останньої доби творчості поета приглянемося: Сімбелінові, Леонтісові, Просперові і Генрихові VIII.

Стільки сердечності, стільки краси, стільки сонця, стільки музикального елементу, такої злуки радісного з поважним не знаходимо в ніякій добі творчості поета, як в останній. На її пограниччі стоять такі слова поета:

I will say of it (art)

It tutors nature: artificial strife

Lives in these touches livelier than life“ (Timon of A., I, 1 (36-38)¹).

До останньої доби можна з повним правом застосувати слова Сідні: „Природа ніколи не прикрашує землі в такий диван, як це різні роблять“... „Її світ є спіжевий, тільки поети дають нам золотий“ („Defence of Poesie“). Для людського життя знав поет оці слова:

„We are such stuff

As dreams are made on and our little life

Is rounded with a sleep“. („Tempest“ IV, 1 (156-158)²).

Напрочуд дивне було в Шекспіра безперечним складником життя. Оком знавця споглядав він на життя, на людські справи. Якась суворість і безоглядність, згідно з його новим становищем до суспільності, яке ми перед тим завважили, стала признакою його королівських постатей з останньої доби. За-

¹) Сказати, що воно (мистецтво) може дати науку природі, бо воно оживило ці риси більше, ніж саме життя.

²) Ми і сонна з'ява з тих самих первнів; сон оточує наше коротке життя.

служеного стрічає нагорода, несправедливого кара. Натрапляємо на несправедливу, помилкову кару, але під кінець усе знаходить щасливу розв'язку: сонце під кінець кидає тим радісніше проміння, тим вище воно піднімається. Чим більша кривда, тим більша радість при розв'язці:

„Some falls are means the happier to arise“ („Cymbeline“, IV, 2 (403)¹⁾).

Огірчення людським родом залишив Шекспір за собою з Ліром, Коріолянном і Тимонем. „Сімбеліном“ вступив він до нового роду свого мистецтва, до певного роду комедій, бо такими є його останні романси.

Джерелами для „Сімбеліна“ послужили „Декамерон“ Боккаччо і „Літопис“ Голіншеда. Зміни, які поробив поет, мали на цілі тільки збільшити казочне. Поведення Сімбеліна повне гідності. Від своїх засад не відступає він і на волосок. В присудах він безоглядний. Високо держить він повагу дому. Його рід не може понизитися перед горожанами, якби це навіть мало статися для найліпшої сім'ї в краю. Тому він не хоче позволити на одруження Імоджени з Постумесом. Для держави бажає запевнити спокій і добробут. Згадаємо його слова про жінку: „O most delicate fiend!! Who is't can read a woman“ („Cymbeline“, V, 5 (47-48)²⁾). В життю пізнав він прощення, що він в V, 5 (422) potwierджує.

У „Зимовій казці“ користувався поет оповіданням Гріна „Pandosto“.

„... You may as well

Forbid the sea for to obey the moon

As or by oath remove or counsel shake

The fabric of his folly, whose foundation

Is piled upon his faith and will continue

The standing of his body“ („The Winter's Tale“, I, 2 (426-431)³⁾ — каже Камільо до Поліксена. Такий є Леонтіс.

Спонуканий честилюбством, засуджує Леонтіс свою жінку на в'язницю за подружнє віроломство, якого мала допуститися з королем Поліксом і також за планований нею і Камільом морд на ньому. Останній закид висказав Леонтіс перед судом, не подаючи ніякого доказу на це. Він тратить жінку, що його любить, тратить найліпшого друга Поліксена, друга його моло-

¹⁾ Неодин упадок став початком щасливішого росту.

²⁾ Чорт нерозгаданий! Хто знає жінку?

³⁾ Однаково міг би ти зборонити морю слухати місяця, як присягою, або радою повалити його глупі здогади, що спираються на його вірі й що перетривають до кінця його життя.

дості. Коли його міністри звертають йому увагу на несправедливий засуд, він має такі слова для них:

„Our prerogative
Calls not your counsels, but our natural goodness
Imparts this; ...
inform yourselves
We need no more of your advice: the matter,
The loss, the gain, the ordering on 't, is all
Properly ours!“ („The Winter's Tale“, II, 1, 162-169)¹⁾.

Судові богів, який має незабаром відбутись, піддається честилюбний Леонтіс. Поліксена, який ввічливо поводить ся із своїм народом, діткнуло також нещастя. Його найулюбленіший син хоче одружитися з дочкою вівчара. Пердіта, хоч найкращий доказ слів: „the affection of nobleness which nature shows above her breeding“ (V, 2 (41-43)²⁾ не може зістати жінкою його сина. Але не в наших руках розв'язка справ. Ця засада, яку Шекспір почав яскраво підносити з „Гамлетом“, є також у цьому творі. Згублені віднаходяться. Молоді, збогачені досвідом батьків, будуть знати в життю прощання та поблажання.

Просперо, а не король є центральною постаттю Шекспіра в його найближчій творі, в „Бурі“. З уваги на державницькі пляни займемося постаттю Проспера.

Джерелами для цього твору послужили Шекспірові: „Відкриття Вермудів“ Сер Томи Гейта, Льорда Джорджа Сомерс і капітана Ньюпорт (1610), давніша п'єса, про яку довідуємося з Ayler, „Die schöne Sidea“ (1605), а яка затратилася, і „Збірка оповідань“ Antonio de Slava.*)

В „Бурі“ втікає поет на далекий, екзотичний острів, який, як думає проф. Вольф, щодо клімату і ростинності є зовсім англійський — щоб знов дати образ суспільного життя. Це дозріваюча суспільність. На острові живе прогнаний князь із дочкою. З прибуттям на острів зумів князь Просперо підчинити собі духа Ерієла і дикого Калібана. Просперо стає володарем острова. Через студії вдається йому стати учасником надприрод-

¹⁾ Наші привілеї не вимагають вашої ради; ми запитуємо про раду тільки для власної доброти... Радьте самі собі, я вашої ради більше не потребую; ціла та справа, її користи й втрати залежні виключно від нашої волі.

²⁾ Шляхотність постави у неї щось більше, ніж виховання.

*) Шюкінг бачить у „Бурі“ і в „Зимовій казці“ вплив Бюмент-Флечера і вплив народньої поезії: красу і мораль шукати поза суспільністю, в природі.

ніх сил. Його найважливішим завданням залишається виховання дочки. Чи Міранда це символ мистецтва? Чи це значить, що мистецтво може дозрівати в спокої, на самоті? (А. Вольф). Просперо старається відкрити очі на добро культури Калібанові, але даремні його старання! Калібан ще приготує повстання проти пануючого і це повстання поет висміває. Поет кладе натяк на те, що так довго не наступить зміна в суспільності, як довго чоловік буде кермуватися лише егоїстичними мотивами. Аж досі мусить бути задержана понадіндивідуальна влада над масою. На підбудові нерівності повстане світ краси і справедливости. Суспільність Проспера ґрунтується на тривкій нерівності, але також і на праці. До його нової суспільності мають ті доступ, що признають мораль. Жаль-покута можуть також промостити дорогу туди. У Проспера пізнаємо новий світогляд, а власне, що життя спирається на службі один другому (Вольф). І знаменне, що саме благородні в драмі служать і радо це роблять. Злі кричать за волею. Чи на Проспера, того представника найвищої культури, винахідника тих далеких незаних країв, в які він хоче нести культуру, треба дивитися як на представника платонської держави, в якій панують мудрці, — це можна хіба тоді признати, коли ще до того додамо християнський світогляд. На думку Гарнеса (ст. XX) поет представив у Проспері християнського володаря, ученого Якова I*), а в Міранді його дочку: про неї саме старався княжий син, щоб її як дружину забрати у власний край. Чи поет хотів зазначити кінець власної творчості звільненням Ерієла, або заакцентувати обов'язок володаря займатися тими справами, а не іншими, як цього хоче Гарнет (цит. Шюкінґ, ст. 277), це, як і багато інших справ, годі вирішити. Сам Просперо каже, що в своїх останніх літах буде знати молитву і покуту.

В Проспері повторяє Шекспір мотив невдячності, як це було в „Лірі“, „Коріолані“ і „Тимоні з Атен“.

Проф. Айхлер (ст. 368) бачить у Проспері закінчення Шекспірового типу джентелмена. З ним він кінчить ідеалістичний напрям у своїй творчості.

На думку А. Вольфа Просперо разом із Ромео, Гамлетом і Тимоном представляють розвій поета. В нім приходить до ви-

*) В. Келер (ст. XXXI) бачить також у Проспері: „ein Idealbild König Jakobs“. Проти такого розуміння виступає Шікінґ (ст. 277) в одних словах: „Майже всі риси характеру Проспера маємо вже в вигнанім князю в еспанській новелі, або можна їх вичитати із змісту. Шекспір рішуче не списав їх, думаючи про Якова“. Сідні Лі також уважає неправдоподібним, щоб Шекспір зображав Якова в прогнанім князю.

разу світогляд Шекспіра, який його в тім часі опановував, як це діється в інших названих постатях для інших діб його творчости.

Шекспір вносив такими творами, як „Буря“, успокоєння в бурливі хвилі громадської думки. Він працював для короля, опрацьовуючи ті, а не інші мотиви. Вкінці князь, який на цілу голову перевищував свою суспільність, є таки переможець проти напасників. Щоправда, його князь лагідний, розумний і уважний, а не гордий, як Яків I. Шекспір працював над поєднанням обох партій, що себе поборювали: короля і парламенту.

В молодості зобразив нам поет минуле; пізніше він наблизився до життя та переконався про великий моральний упадок, гідний цілковитого знищення. В „Гамлеті“, „Юлію Цезарі“, „Тройлю і Кресиді“, в „Лірі“ і в „Тимоні з Атен“ поет виявив, що життя є кермоване злими силами. В останній добі творчости віднайшов поет віру в життєві вартості і сконструував нову суспільність у „Бурі“. Він зовсім не погодився з сучасним йому станом. В останнім творі, в „Генриху VIII“, поет знов обговорює реальне життя. Щойно тут згадує славне володіння Єлисавети.

Генрих VIII володів в Англії між 1509 і 1547 р. У молодості уладжував найгучніші забави, які колинебудь роблено. Знаний був для своїх тілесних і товариських прикмет. Був жонатий із п'ятьма жінками. Накінець жив із Катериною Пар. Він був найбільш деспотичним королем, який панував в Англії. „Треба звернутися аж до часів римського цїсарства, щоб знайти на престолі такого страшного тирана“ (Штайніцер, ст. 278). „Найшляхотніші голови: Томи Моруса, знаменитого представника гуманізму, Фішера, єпископа рочестерського, найнепохитнішого, найгіднішого пошани духовника тієї доби, сімдесятьлітньої графині Селісбері, дочки княгині Клеренс і посліднього Йорка впали під топором ката“ (Штайніцер, ст. 278). Навіть його батько випадково обминув страчення. Тисячі людей засудив він на смерть. Самовільне було його поведення так у політичнім, як і в приватнім життю. Три рази змінював він наступство престоло: він розпоряджався так державою, як приватним майном. В 1544 р. нарушив приватне право, видаючи закон, яким уморив всі свої довги. Так дуже химерним став Генрих VIII аж по усуненню Вулсі. Відділення від Риму і оснований національної церкви — це його діло і це англійці вважають його найбільшою заслугою.

Пишучи „Генриха VIII“, користувався поет такими творами: Літописом Голіншеда, Літописом Гола, „Життям Томи Вулсі“

Кевендіша, „Документами“ Льюарда Герберта і „Книгою Мучеників“ Фокса.

Найважливіше для нас, що він не заспівав на хвалу Генриха VIII так зовсім за взірцем Гола: він підкреслив передусім людський змісловий момент у розводі короля Генриха VIII. Про розкішне уладження балю та про деспотичні засуди Катерини, Вулсі і Кренмера була вже мова в джерелі. Короля представлено як деспота. Про кардинала Вулсі, передусім про його кінець маємо такі слова в літописця: „He shewed such moderation and ended so perfectlie, that the houre of his death did him more honor, than all the pompe of his life passed“¹⁾.

Своє відношення до ранших творів подав нам сам поет: Ви не знайдете, каже він, ані непотрібного воєнного гамору, ані метушні, що властиво може справляти радість тільки хлопцям, ані блазня, якого зовсім природно не треба втягати до поважних річей. Побачите постаті повні терпіння, блиску і маєстату.

Давніше контраст між Генрихом IV і його лицарством, яке він зумів собі підчинити, давав нам багато для характеристики того короля. Тут діється це саме в відношенні Генриха VIII до його великого міністра Вулсі. Кардинал Вулсі, великий політик, найвизначніший достойник у державі, є людиною дуже гордою. За панування Генриха VIII є він більший від короля, хоч не проголосив своєї диктатури. „His own opinion was his law“. Він перед ніким не хилився. Про блиск і славу цього світа так виражується пізніше Вулсі:

„Vain pomp and glory of this world, I hate you:

... O, how wretched

Is that poor man that hangs on princes' favours!

There is, betwixt that smile we would aspire to,

That sweet aspect of princes, and their ruin,

More pangs and fears than wars or women

have:

And when he falls, he falls like Lucifer,

Never to hope again“ („Н. VIII“, III, 2 (365-372)²⁾.

Вулсі, високо драматична постать, кінчить так, як король

¹⁾ Він виявив таку поміркованість і закінчив життя так спокійно, що година його смерті зробила йому більше чести, ніж уся пишність-велич його минулого життя.

²⁾ Я ненавиджу вас, славо і виставносте цього світа... О, який нещасливий той, що свої надії покладає на ласку княжу. Між тим усміхом, що до нього ми зі드хаємо, солодким усміхом князів, і їх упадком є більше жури і страху, ніж у війнах і жінках. А коли він паде, він паде наче Люципер, у розпуці.

Лір і Катерина через внутрішній жар почувань, що нам говорити про силу і глибину тих його почувань.

Останній король лучить в собі вади варварського часу і прикмети культурного володаря. Такий Ришард III був тираном з уродження, Мекбет з самолюбства і з конечности. Вони добивалися влади насильством, усуваючи з дороги ворогів, або тих, що їм стояли на перешкоді. Жорстокий, змисловий, розкошелюбний і облудний Генрих VIII є злочинцем в любові. Йому бракує звичайної приличности, бракує йому людських почувань, які у нього такі притуплені, що він кидає свою невинну жінку, що його любить, до в'язниці. При допомозі релігійного лицемірства хоче оправдати своє поведення. Його незвичайні здібності проявляються вже в тім, що він потрапив серед таких чварів на дворі утриматися на престолі і позбутися Вулсі.

Коли забудемо на хвилю пристрасті, змисловість Генриха VIII, то треба признати, що король Генрих VIII придежувався *iustitia fundamenti regnorum*, як лише дістав вгляд у справу.

Штайніцер (ст. 282) завважує таке про драму: „Це тільки молодий король, не ціле його панування, з яким маємо тут до діла і тому він занадто добре виходить в драмі“. Все ж таки не бачу підстави, щоб притакнути осудові В. Келера (ст. 31): „Генрих VIII був образом короля, в яким Яків I міг себе бачити, хоч тільки в загальних рисах“.

В Генриху VIII Шекспіра маємо мудрого і справедливого володаря, цікавого до науки, охорону слабих, який допомагає праву до побіди, в безогляднім визиску вищих верств.

Коли Шекспір надав Генрихові VIII певні риси справедливості, то незгідно з історією, бо Бакінгема страчено не за державну зраду, тільки тому, що походив від Едварда II: отже міг бути претендентом до престолу. Усунення Вулсі також у Шекспіра неслухно мотивоване. Тому що він не міг залагодити в Римі прихильно для Генриха VIII справи з Катериною, його усунуено з найвищого уряду.

Згаданий вже В. Келер помиляється передусім у тому, що бачить в Якові I. тільки добрі прикмети. Коли б він бачив у ньому химерність, то ми згодились би, що її зобразив поет у Генриху VIII, що очевидно несвідомо, бо не міг собі дозволити зробити це явно. До того про Якова I є на кінці твору згадка в словах найвищої похвали, тому Шекспір не потребував звертати уваги на Якова I через Генриха VIII.

ВИСНОВКИ.

1.

Бути королем це значилоб: бути учасником безсмертності, заживати любови і глибокої пошани („Macbeth“, I, 4 (22-27) від підданих, які є лише завідателями королівського майна („Macbeth“ I, 7 (25-28). Король не є обов'язаний до ніякої відповідальності супроти підданих. Він — найвищий суддя в державі — не може бути смертними потягнений до відповідальності:

What earthly name to interrogatories

Can task the free breath of a sacred king? („King John“ III, 1 (147-148) ¹⁾

Коли край кривавиться даремно в полі, то кривавиться за свої гріхи. (Henry V, V, 4 (1). Навіть присяга не зобов'язує володаря до нічого:

„An oath is of no moment, being not took

Before a true and lawful magistrate

That hath authority over him that swears“ (3 Henry VI, I, 2 (22-24) ²⁾

Підданий не може ставити ніяких домагань до короля (3 Н. VI, VI, 6 (6), йому залишується тільки дорога просьби. Король із своїм двором творить осередок життя в державі („Hamlet“, III, 3 (13-25). Не дивуватись, що поет представив також тих, яких опанувало самолюбство, жадоба золотого кола (of the golden circle). Король був наділений такими незвичайними правами, що для них записувано душу темним силам:

„But for a kingdom any oath may be broken:

I would break a thousand oaths to reign one year“ (3 Н. VI, I, 2 (16-17) ³⁾.

Цей погляд про незвичайні привілеї короля поділяли обидва сучасні Шекспірові пануючі. Королева Єлисавета сказала, що вона підлягає тільки Богу. (Ranke, цит. Май-Родер, ст. 39). Шекспір мав і свій погляд на це. Доля Ришарда II є найкращим доказом, що Шекспір думав про тих, які самотньо опирали свою владу на спеціальних управнень. Шекспір змалював королів

¹⁾ Яке ж земське ім'я може жадати від помазанника божого відповідальності?

²⁾ Присяга не важна, коли її не зложено перед владою правдивою й правосильною, що має владу над тим, що присягає.

³⁾ За ціну королівства можна зломати кожну присягу: Я зламав би тисячу присяг за рік панування.

такими, якими вони, на його думку, були. Він звертався і до таких постатей, в яких зображенню міг висказати і свої думки про короля, не минаючися з історичною правдою. Так було в „Генриху V“. Генрих V був вицвітом його молодечої, творчої доби, тому не має він всіх прикмет, якими повинен відзначатися взір Шекспірівських королів. Такий взір можемо собі витворити, беручи на увагу найкращі прикмети інших королів Шекспіра.

Володар мусить передусім старатися про добро держави; він визначається любов'ю вітчизни і своїх підданих. Він сам хоробрий, справедливий і суворий у виконанні звання: „Pardon is still the nurse of second woe“ („Міра за міру“)¹⁾. Він посібник мистецтва і наук. Він визначається гідністю, маєстатом і непохитністю видержати на раз вибраній позиції. Велич і блеск повинні відзначати його двір, який променіє на цілий край. „(His) palace full of tongues, of eyes, of ears“ („Tit. Andron“. II, 1)²⁾. Король є загалом взором для своїх підданих. Як Шекспірового джентелмена (Проф. Айхлер, ст. 368), так і його короля знаменує риса позірно холодного виступу. Його король признає владу Бога*) над собою, якому в покорі піддається.

Кількома такими прикметами визначалися також сучасні Шекспірові володарі. Розумна, хоробра, сувора і одна з найблискучіших**) королев Єлісавета всеціло жила для вітчизни. Вона, як і її наслідник були добродіями мистецтва і наук. Королева Єлісавета любила клясицизм і образотворче мистецтво; Шекспір сам любив представляти героїчних жінок, яких багато в античному світі.

¹⁾ Прощання стає причиною дальшого зла.

²⁾ Його палата повна язиків, очей і ух.

*) Проф. Айхлер (ст. 365) говорить про цю християнську рису, про яку Шекспір не часто згадує, але яка для нього і для всіх його сучасників була самозрозуміла й містилася властиво вже в середньовічній „*gentillesse*“.

**) Вона сприяла розвою найрізноманітніших ігор. Вона лишила по собі гардеробу, яка складалася з трьох тисяч суконь, зроблених із найдорогоцінніших матерій (Крейтен, ст. 197). Притім вона сама була приневолена виступити проти незвичайної виставності убрань. Штайніцер (ст. 287) пише: „В році 1597 королева Єлісавета видала розпорядок проти надзвичайної виставності убрань, в яким назвала цілий ряд заборонених річей, починаючи з перетиканого золотом, або сріблом бродату, а кінчаючи дамасценськими клямарами і покритими оксамітом сідлами“.

2.

Коли ми віднайшли¹⁾ так багато характеристичних рис із володіння Єлисавети і Якова I у Шекспіра, то маємо підставу думати, що його постаті мають багато сучасного поетові. Знаємо, що ім'я такого Дрейка вже за його життя називали безсмертним. Його корабель, яким об'їхав світ, казала Єлисавета зберегти на пам'ятку англійської слави для всіх будучих поколінь. Сер Ришард Гренвіл (Крейтен, ст. 185) боронився одним кораблем проти 50 еспанських кораблів, з яких кожний був два рази більший від його. Він згинув спокійний, бо сповнив обов'язок для рідного краю, королеви, честі і релігії.

Доба, що була така багата на великі особистості в практичному, літературному і науковому життю, тому що була така буйна, мусіла бути багата і на тих честилюбних, деспотичних, тих палких людей, яких зобразив Шекспір. У Шекспірівському закладу до поєднання маємо на сорок літ вперед вказівку на будучу революцію.

Сучасник Шекспіра Дейн'ел так писав про силу („Power“): „Power... that proudly sits on others crimes; charged with more crying sins than those he checks... Whilst man doth ransack man and builds on blood and rises by distress...“) Цей настрій находимо також у Шекспіра. Він пізнав його зло в життю і закликав до реформи. Найбільший представник англійського слова скінчив так із своїми реформаційними плянами, як зачав найбільший представник діла в Англії Кромвел: з Божим словом*).

Кромвел єднає в собі також найкращі прикмети Шекспірівських володарів: Генриха IV, Генриха V і Проспера, так як помічники великого діла Протектора нагадують різкі, боеві постаті з творів Шекспіра.

В кожному разі Шекспір зобразив у своїх постатях велику правду, бо вони були можливі на англійській землі, вони там були. Різкі, розумні горожани Англії, збагачені знанням людини, яке їм дав Шекспір, підбили опісля світ під свою владу. І могли вони це зробити, коли у них навіть сини люду, як Шекспір і Кромвел, виявили стільки знання життя.

¹⁾ З того переконуємося, що Шекспірове сформулювання завдання драматурга в „Гамлеті“ (II, 2, 547-548) було вже його сильним переконанням. Акторів називає Гамлет: „the abstract and brief chronicles of the time“ (есенційною, короткою хронікою часу).

²⁾ Сила, що гордо сидить на інших злочинах, обтяжена різкішими гріхами, ніж ті, що над ними панує... Муж нищить мужа і будує на крові та знімається вгору через чуже нещастя.

^{*)} Притім боронив він реформації Єлисавети, в якій дальшим розвою Кромвел підхопив слушний момент до революції.

Шекспір вказував більше разів на конечність реформи тобто він не був вдоволений фактичним станом. Щоправда, поет дав нам також образ програної в „Юлію Цезарі“, головно для незрілості люду. Але коли возьмемо на увагу такі деспотичні постаті, як Ришард III і Генрих VIII і Шекспірові державні пляни, виложені в „Бурі“, то немає потреби вважати Шекспіра абсолютним прихильником монархії. Гуманістичний дух доби, дух свободи проявився також у Шекспіра.

3.

Як новик, у тяжкім матеріяльнім положенню, при ворожім виступі академіків проти нього, як одного з цих нижчих, при відмові двірської дами, при мабуть труднім доступі до двору, боронив він зразу засади: оцінювати людей відповідно до заслуг. Ще в „Гамлеті“ каже він: „your fat king and your lean beggar is but variable service, two dishes, but to one table“ (IV, 3, 24-26)¹⁾. В „Королі Лірі“ виражується він про упослідження Едмунда за його позашлюбне походження як про „curiosity*) of nations“ (I, 2, 4)²⁾. Правило Келера (ст. XV) нарушено Шекспіром; а саме Келер був переконаний, що Шекспір не підніс нікого з нижчих до ряду героїв. Він помиляється, бо князь із „Міри за міру“ одружився з Ізабелею, таки „з тих нижчих“. Для цілого Шекспіра це безумовно за мало.

З Шекспірової молодечої доби походять слова про традицію:

„There is a history in all men's lives,
Figuring the nature of the times deceased;
The which observed, a man may prophesy,
With a near aim, of the main chance of things
As yet not come to life, which in their seeds
And weak beginnigs lie intreasured.
Such things become the hatch and brood of
time“. (2 Henry IV, III, 1 (80-86)³⁾.

Ці слова про традицію знаменні для Шекспірової молодечої доби, коли він, як згадано, передусім бажав цінити людей відповідно до заслуг.

¹⁾ Ваш товстий король і худий жебрак є тільки двома різними стравами для того самого стола.

²⁾ Це не мусить бути погляд Шекспіра, але знаменне, що він так виражується.

³⁾ пережиток народів.

³⁾ У кожного чоловіка міститься історія прожитих днів. Коли на неї звернемо увагу, можемо пророкувати недалеке майбутнє, що в зародку виростає з минулого. Так то виколується дія часу.

Пізніше Шекспір змінив дещо своє становище, поручаючи оцінку за ступнями і клясами; притім він зовсім не залишив оцінки по заслугам. Не войовничого короля поставив він своїм землякам як ідеал згідно з вимогами Макіявеля, який уважав першим обов'язком володаря знати воєнне мистецтво, але ученого і притім покірного Проспера. В тій добі Шекспір щораз більше вимагає оцінювання згідно з сумлінням: Так на тій дорозі він прийшов знов до рівної оцінки людей.

Ми досі приглядалися королів Шекспіра в порівнянні з джерелами і з сучасним йому життям. Яке ж їх відношення до переживань самого поета? Шекспіра прославлено як одного з найоб'єктивніших поетів. Повп сказав, що колиб ми не мали назви осіб у його творах, то всежтаки ми означили би якнайдокладніше, що кожна розмова належить іншій особі: так різно держить Шекспір свої постаті, кожна має свою мову*). А все-таки можемо говорити про особисті настрої в його поетичній творчості. Ми ж бачили відступлення від джерел, прим. в таких постатях, як Ришард II, Ришард III, Гамлет, Лір і Генрих VIII. Їх спричинили особисті настрої, особисті заміри поета. Тони прощення з романсів, їх лагідна казочна настроєвість залишили слід також у „Генриху VIII“.

4.

Вже сказано, що королівські постаті з „Історій“ овіяні „by poetical grace“. Це з більшим правом треба це сказати про пізніші постаті поета, бо в них саме передав нам поет найбільші скарби поезії. Не як політик, або соціолог (хоч передбачив події на пів століття) має Шекспір запезнене місце між безсмертними, але як знавець людей і як поет. Людині він сказав, що сильний і розумний може числити на успіх в життю, що добрий грач у життю виграє. Штуку гри треба собі засвоїти, бо від доброго обізнання з нею залежить життя. Це ідеї, які знов у наших часах виринають у Голсверті („Strife“, „The Skin Game“). Як поет дав Шекспір такі скарби, що належать до найбільших досягнень. Його словами, як поета, не яким його політичним епіграмом, хоч і їх дуже багато в його творах, кінчу цю студію:

„The poet's eye, in a fine frenzy rolling,
Doth glance from heaven to earth, from earth
to heaven;
And as imagination bodies forth

*) Шюкінг зазначає, що так не є завжди в Шекспіра.

The forms of things unknown, the poet's pen
Turns them to shapes aud gives to airy nothing
A local habitation and a name.
Such tricks hath strong imagination,
That, if it would but apprehend some joy,
It comprehends some bringer of that joy (A. Midsum-
mer-Night's Dream, V, 1 (12-20) ¹⁾).

Також у нашому обсягу був Шекспір всеобіймаючий геній, своїми почуваннями доторкався цілої людськості, він був також „some bringer of a joy“ („Генрих IV“ і „Генрих V“), а в „Бурі“ виступив він як творець фантастичних світів, незнаних постатей.

¹⁾ Око поета в незвичайнім захопленню дивиться на небо, то знову на землю. І коли уява творить незнані речі, перо поета надає їм форму, місце й ім'я. З такою вмілістю ділає уява, що треба їй тільки підійнятися в радість, і вона зараз побачить носія цієї радості.